met Johanna. Zij was geen vrouw voor de plompe Pescantini, haar huwelijk was een onwaardige slavernij, bijna zo erg als dat van Warwara. Pescantini, och, hij was goed om geld te beheren. Wat maakte hij zich echter zorgen over Michael's schulden, en waarom?

„Een bekoorlijke plaats en een charmante vrouw," zo schreef hij aan Paul. „Voor een ogenblik kan ik al mijn zorgen op zij zetten. Ik ben gelukkig als een kind, ik wandel, ik zing, ik beklim de bergen, bewonder de natuur, vertaal Schelling, lees Italiaans, geef toe aan mij verbeelding en bouw luchtkastelen."

Vóór hij de brief verzond, liet hij die aan Johanna lezen.

„Wie woont er in jouw luchtkastelen?" vroeg zij.

Hij glimlachte slechts en zag haar aan met die vertrouwelijke en ontwapenende kinderlijkheid, die haar zo in de war kon brengen. Zij nam zijn hoofd in haar handen en kuste hem.

„Ik maak me bezorgd over je. Hoe moet je toch leven, als wij vertrekken?"

Michael haalde de schouders op. Dan, ironisch:

„Er zijn drie soorten van schulden. De eerste zijn de grootste, ze zijn me om rente geleend door rijke burgers, die er hun beroep van maken, een jonge Russische vorst uit te kleden. Ik laat ze in die waan. Zand er over."

„En de twee andere?"

„De tweede soort is gevaarlijk. Dat zijn de gelden van de woekeraars, die dreigen met gijzelen en gevangenis. Hun betaal ik een deel. De derde soort zijn ereschulden. Die betaal ik geheel, met het geld van de lui van de eerste soort."

Johanna glimlachte bekoord. „Je bent een echte edelman," zei zij. „Van het oude slag. Maar in het Westen is de goede tijd voor hen voorbij. Hier heerst de burger."

„Dood aan de burger!" riep Michael uit. Dan, met galgenhumor: „Ik had nog twee franc. Die heb ik vandaag aan een bedelaar gegeven om vrij te zijn van aardse zorgen. . ."

IX

WILHELM WEITLING

Om vrij te zijn van aardse zorgen. . .

Maar Arnold Ruge kon niet langer wachten op het geld, waarvoor hij borg was geweest en dat hij had geleend. Kort na Bakoenin's vertrek was de uitgave van zijn „Deutsche Jahrbücher" verboden geworden. Michael had aanvankelijk gerekend op Toergénjew en diens bank te Sint Petersburg betaling verzocht van 2500 daalders. De chèque was niet gekomen. „Alleen de Russische censuur kon hieraan schuldig zijn," zo had hij Ruge geschreven: „die had de betalingsopdracht natuurlijk onderschept." Hij gaf toe, dat zijn financieel beheer ordeloos was geweest, beloofde zuinig te zullen worden en zich in overeenstemming met zijn persoonlijke waardigheid te zullen gedragen. Maar Toergénjew liet ditmaal niets van zich horen. In Mei kon hij de dringende vertogen van Ruge niet langer negeren. Nog slechts één uitweg restte hem: Premoekjino. Hij schreef naar huis, naar Nicolaas en Paul, zijn zusters, aan allen, en smeekte om tien duizend roebels, om zijn aandeel in de erfenis. Indien dat niet kon worden los gemaakt, dan kon het geld wellicht bij wijze van hypotheek worden geleend. Voorlopig zou hij wissels uitreiken op drie maanden. Was het geld er dan niet, dan bleef hem niet anders over, dan zich gevangen te laten nemen wegens schulden.

De ontsteltenis op Premoekjino was onbeschrijflijk. Tatjana schreef aan Natalie Beyer, en deze richtte zich tot Michael's ouders, ten gunste van Michael, die zonder brood en zonder huis dwaalde in den vreemde: „Eens zult u misschien uw hele vermogen willen geven, om deze verloren zoon los te kopen, en dan zal het te laat zijn. En dan zult u niet in staat zijn, al was het met goud, uw wroeging het zwijgen op te leggen, want misschien zult u hem hebben gedood door uw eigen schuld. . ."

Tatjana was buiten zichzelf. Zij schreef in wanhoop aan Toergénjew en smeekte hem, de twee duizend daalders te verschaffen voor Ruge. Iwan herinnerde zich, dat hij kort geleden nog twee maal geld had gezonden, twee en twintig honderd roebels tezamen. Zijn moeder was hem slecht gezind na zijn liefdesavontuur. Hij kon niet helpen, en schreef een zo koele brief aan Tatjana, dat deze in tranen uitbarstte, toen zij zijn weinige regels las. Haar vader kon niet meer dan achttien honderd roebels bijeen krijgen. Tenslotte waren het de Beyers en de Tolstois, die haar hielpen, om althans Ruge tevreden te stellen.

Het deerde Michael minder, dan zijn radeloze zusters vermoedden. Reeds had hij kennis gemaakt met de familie Vogt, en als een zoon had Louise Vogt hem opgenomen, als vriend van haar vier jongens. Veel dieper indruk had op hem gemaakt een boek van Wilhelm Weitling, dat deze pas had gepubliceerd. De titel had Bakoenin reeds onmiddellijk gepakt „Waarborgen voor harmonie en vrijheid". Het was een boek van een proletariër, dat had hij onmiddellijk opgemerkt, gelukkig niet van een burger. Wat hem het meest had getroffen, was, dat Weitling had gezegd: „De volmaakte maatschappij heeft geen regering, maar alleen een bestuur, geen wetten, alleen verplichtingen, geen straffen, slechts middelen tot verbetering van wie de moraal heeft overtreden." Aan Ruge had hij geschreven, dat deze wijsheid hem een openbaring toescheen.

Michael rustte niet, voor hij Weitling leerde kennen. Georg Herwegh was de bemiddelaar, en in Mei van het jaar 1843 kwam Wilhelm naar Zürich. Het was duidelijk: hij was een proletariër, een man van de daad. Zonder terughouding vertelde hij aan Michael zijn geschiedenis.

„Mijn vader heb ik nimmer gekend. Hij was een Frans officier van het bezettingsleger, en kwam in 1806 naar Duitsland. Toen ik twee jaar later werd geboren, had hij mijn moeder reeds verlaten. Hij liet haar achter in bittere armoede. Als kind moest ik de leer bij een kleermaker, en toen ik twintig was, besloot ik

mijn Wanderfahrt te maken door Duitsland, Bohemen en Oostenrijk. In 1835 was ik in Parijs, maar bleef er slechts kort. Twee jaar later keerde ik er terug: Parijs is de stad van de revolutie geweest, het zal het wederom worden. Ik bleef er vier jaar, drukte er zelf mijn eerste brochure, en smokkelde twee duizend exemplaren Duitsland binnen. We richtten voor de Duitse émigrés een communistisch kosthuis op, en ik zal het nimmer vergeten: het was de beste tijd van mijn leven. Maar de reactie in Frankrijk maakte ons werk onmogelijk. Twee jaar geleden kwam ik naar Zwitserland. We geven een tijdschrift uit, dat wij in Duitsland binnensmokkelen, we proberen kosthuizen op te richten en in gemeenschap te leven, geld bijeen te brengen voor onze propaganda. Mijn laatste boek heb je gelezen. Wij kennen maar één doel: Alles voor allen. De volmaakte maatschappij zal zijn gebaseerd op drie beginselen: de begeerte van het scheppen, de wil om te genieten, de wens om te weten. De wijsgeren moeten ons regeren, de wetenschap moet ons vrij maken. Democratie? Humbug. De meerderheid is dom en laf. De besten moeten regeren, wij moeten ze vormen en kweken. Aan het genie komt de leiding toe. Maar eigen vermogen hebben mag niemand. Brood en vlees voor allen. Er is maar één weg: revolutie, en dan de macht aan de besten, vrijheid voor de rechtvaardigen. . ."

Dan weidde Weitling uit over zijn nieuwe boek, dat ter perse was: „Het evangelie van een arme zondaar", de navolging van Jezus en van de sekte der Esseeërs, de geheime bond der eerste Christenen. Het beste evangelie was dat van Lucas: „Voorwaar, ik zeg u, dat er niemand is, die heeft verlaten huis, of ouders, of broeders, of vrouw of kinderen, en die niet veelvuldig zal weder ontvangen in deze tijd". En niet minder: „Toen ik u vroeger uitzond zonder buidel, zonder tas, zonder schoeisel, heeft u toen iets ontbroken? Neen, niets. Welnu, wie een buidel heeft, die neme hem thans, en ook een tas, en wie er geen heeft hij verkope zijn kleed, en kope zich een zwaard. . ."

De indruk van deze woorden op Michael was beslissend. Een nieuw evangelie was hem geopenbaard. IJdel was alle wijsbegeerte, die niet voerde tot de daad. Weitling schiep zijn banden van rechtvaardigen, hij leefde met zijn vrienden in gemeenschappen als de eerste Christenen, en hij bereidde de omwenteling voor. In Zürich zag men Wilhelm Weitling niet meer zonder Bakoenin, in eeuwig opwindende gesprekken, vurig betogend tegenover ongelovigen.

Op een avond ontving de rechter van instructie Bluntschli bezoek van een lid der Russische legatie te Bern. Zij spraken lang en voorzichtig. De volgende ochtend deed de politie een inval in de drukkerij, waar het nieuwe evangelie werd persklaar gemaakt. Alle zetsel en vellen papier werden in beslag genomen. Diezelfde dag werd Weitling gearresteerd. Het was een schone zomeravond in Juni. Een commissie van juristen onderzocht zijn geschriften. Voor vijf jaar werd Weitling verbannen, nadat hij tien maanden gevangenisstraf zou hebben ondergaan. Dr. Bluntschli, die voorzitter was der commissie, vergat niet te vermelden, dat de Russische vorst Michael Bakoenin in nauw contact had gestaan met de communistische propagandist. Maar het kanton verdreef hem niet uit Zürich. Russische aristocratenzoontjes moest men niet ernstig nemen. Maar de Russische gezant zond een rapport naar Moskou.

X

VADERLANDLOOS

Het was in November van datzelfde jaar, dat Alexander Bakoenin op Premoekjino bevel ontving van de regering van de tsaar, geen enkele financiële steun meer te verlenen aan zijn zoon Michael, en deze opdracht te geven, onverwijld terug te keren naar Rusland. Alexander haastte zich te antwoorden, dat hij

zijn zoon sinds Mei geen geld meer had gezonden en hem geen roebel meer zou doen toekomen, dat hij zijn gedrag in het buitenland nadrukkelijk afkeurde, maar dat hij geen macht had, hem te dwingen, naar zijn vaderland terug te keren. Het duurde lang, voor de Russische legatie te Bern was verwittigd van dit antwoord. In Februari van het jaar 1844 beval de Russische gezant aan Bakoenin, zich ter beschikking te stellen, opdat hij naar Rusland kon worden teruggezonden. Juist was Reichel uit Dresden gekomen. Michael haalde hem over, met hem Zwitserland te verlaten. De volgende dag reisden beiden naar Baden, vanwaar Michael naar Zürich schreef om zijn koffers. Toen deze waren bezorgd, trokken zij naar Brussel.

De regering te Moskou werd onverwijld verwittigd van de ongehoorzaamheid van de gewezen vaandrig vorst Michael Bakoenin. In December 1844 tekende de tsaar zijn vonnis: hij werd veroordeeld tot het verlies van zijn adellijke titel, tot levenslange verbanning naar Siberië en tot onbepaalde dwangarbeid aldaar. Zijn goederen zouden worden verbeurd verklaard. Indien hij niet levend begraven wilde worden in het Siberische dodenhuis, restte hem niets dan de ballingschap.

In Mei 1844 werd Wilhelm Weitling, uit de gevangenis ontslagen, over de Duitse grens gezet. De politie van Baden arresteerde hem en leverde hem uit aan die van Pruisen. Enige maanden verrichtte hij dwangarbeid in Maagdenburg en werd zwaar mishandeld. Dan ontkwam hij naar de vrije stad Hamburg. Hij gaf er zijn „kerkergedichten" uit, die hij zelf verkocht. Toen hij met een bundel boekjes bij zich in de winkel van de uitgevers Hoffmann en Campe op een bank zat, kwam een ziekelijk uitziende Joodse bezoeker binnen. Het bleek, dat hij uit Parijs kwam. Weitling vroeg hem naar de kans op een nieuwe revolutie, doch zonder op te staan. Hij wreef zijn linkerbeen, met een trek van pijn op het gelaat.

„Wat mankeert u?" vroeg de vreemdeling.

„Och, niets. Aan dat been ben ik geketend geweest in Maag-

denburg, toen ik dwangarbeid moest verrichten buiten mijn cel."

De ander stelde zich voor. Het was Heinrich Heine. Hij praatte lang met Weitling. Later schreef hij, in Parijs terug:

„Deze Weitling, die nu van het toneel is verdwenen, is een man van talent. Het ontbrak hem niet aan denkbeelden. Zijn boek was lange tijd de catechismus van de Duitse communisten. Hun aantal heeft zich de laatste jaren in Duitsland ongehoord vermeerderd, en hun partij is thans ongetwijfeld een der machtigste aan gene zijde van de Rijn. De arbeiders vormen de kern van een leger van ongelovigen, die misschien niet zo gedisciplineerd zijn, maar ideologisch voortreffelijk zijn geoefend. Deze Duitse arbeiders aanvaarden grotendeels het meest krasse atheisme, en zij zijn gedoemd, deze troosteloze ontkenning te huldigen, willen zij niet in tegenspraak komen met hun beginsel, en tot onmacht vervallen. Deze cohorte van de vernietiging, deze sapeurs, wier bijl het ganse bouwwerk der samenleving bedreigt, zijn verreweg superieur aan de Engelse Chartisten en aan de gelijkmakers en revolutionnairen in andere landen, omdat ze verschrikkelijk consekwent zijn in hun leer. Want in de waanzinnige drift die hen drijft is, zoals Polonius zou zeggen, methode. De Britse Chartisten worden slechts gedreven door de honger, en niet door een idee, en zodra hun honger met rostbief en plumpudding en hun dorst met goed bier zal zijn gestild, zullen zij niet meer gevaarlijk zijn. Verzadigd vallen zij als bloedzuigers ter aarde. De meer of minder geheime leiders echter van het Duitse communisme zijn grote meesters in de logika, en de sterksten komen uit de Hegelse school, en zij zijn ongetwijfeld de knapste koppen en de krachtigste karakters. Deze doctoren der revolutie en hun medogenloze leerlingen zijn de enige mannen in Duitsland, in wie iets leeft, en hun behoort de toekomst. Alle andere partijen en haar linkse vertegenwoordigers zijn morsdood en degelijk gekist onder de koepel van de Sint Paulskerk in Frankfurt. Ik spreek hier geen wensen uit en geen klachten. Ik meld de feiten en ik spreek de waarheid."

In hetzelfde jaar, dat de wevers in Silezië in opstand waren gekomen, schreef Heine zijn vloekzang aan het oude Duitsland, zijn afgoden, en zijn koning:

„Oud-Duitsland, wij weven je lijkendoek,
Wij weven daarin de drievoudige vloek,
Wij weven, wij weven...

XI

HET ZIEDENDE PARIJS

Te Brussel kreeg Bakoenin een brief van Alexandra's gewezen minnaar, van Botkin. Hij nodigde Michael uit, naar Parijs te komen. Daar was Grigori Tolstoi, daar waren de Herweghs, terug van hun Italiaanse huwelijksreis. Daar was Ruge, die Dresden was ontvlucht, en nu in de Franse hoofdstad zijn „Deutsch-Französische Jahrbücher" uitgaf, waarin Marx een artikel had geschreven over Hegel's wijsbegeerte. Onmiddellijk na Bakoenin's komst werd een internationale conferentie gehouden. Bakoenin, Tolstoi en Botkin vertegenwoordigden Rusland; Ruge, Bernays en Marx waren er voor de Duitsers; Louis Blanc, Leroux en Félix Pyat voor de Fransen. Men praatte veel, om te constateren, in hoeveel dingen men het niet eens was. Na enkele dagen keerde Michael terug naar Brussel, waar Reichel een betrekking als leraar aan het conservatorium had aanvaard, Marx had op Bakoenin een diepe indruk gemaakt. Hij schreef later:

„Marx was toen veel revolutionnairder dan ik en ook nu nog is hij veel geleerder. Ik had toen geen begrip van politieke economie, en was nog bevangen in abstracte metaphysische speculaties, en mijn socialisme was zuiver instinctief. Hij echter, hoewel jonger dan ik, was al een volkomen atheïst, een geleerd

materialist, een bewuste socialist. Hij werkte toen reeds de beginselen uit van zijn systeem... Ik zocht omgang met hem, omdat die leerzaam en inspirerend was, behalve wanneer hij kwaadaardig kleinzielig was, wat helaas nog al eens voorkwam. Maar nooit bestond er tussen ons volkomen overeenstemming. Dat lieten onze verschillende temperamenten niet toe. Hij noemde mij een sentimentele idealist, en hij had gelijk. Ik noemde hem een duistere, trouweloze en ijdele man, en ik had ook gelijk...

Zelden zou men een man aantreffen, die zo veel heeft gelezen, als Marx. Zijn dialektiek is fijn. Hij kent alle Franse socialisten. Bij hem vergeleken is Proudhon een idealist, die worstelt met het spook der abstractie. Als denker gaat Marx een klare en rechte weg. Maar aan de andere kant voelt Proudhon veel beter het begrip der vrijheid aan. Wanneer Proudhon niet vervalt in doctrines en metaphysiek, bezit hij het werkelijke instinct van een revolutionnair. Hij vereert Satan en verkondigt de anarchie. Het is zeer wel mogelijk, dat Marx theoretisch tot een nog rationeler opvatting van de vrijheid komt. Maar wat hem ontbreekt, is het instinct der vrijheid. Hij is van top tot teen autoritair..."

In Brussel gevoelde Bakoenin zich beter thuis tussen de uitgeweken Polen. Voor het eerst verdedigde een aristocratische Rus hun zaak. Bij allen, ook bij de niet-revolutionnairen, werd Bakoenin gevierd als een bondgenoot uit het gehate rijk van de tsaar. De geschiedschrijver Lelewel vooral hield van de onstuimige Rus. En toch trok Parijs, toen hij het verlaten had, onweerstaanbaar aan. Geleidelijk overtuigde Michael er Reichel van, dat Parijs een beter klimaat was voor musici. De wilszwakke kunstenaar liet zich overhalen, en in de zomer van 1844 trokken beiden wederom naar de Franse hoofdstad.

Ruge's tijdschrift was ter ziele. Thans gaven Bernays en Bernstein, een Joodse Duitser, de „Vorwärts" uit. Michael betrok de kamer van een broer van Bernstein. Zijn bagage was gering: een koffer, een veldbed en een waskom. Maar de Duitsers bevielen

hem niet, en weldra deelde hij met Reichel een appartement in de Rue de Bourgogne. Hoe meer hij in aanraking kwam met Duitsers, hoe minder hij hen waardeerde. Reichel was een uitzondering, hij was een dichter, een musicus, een vriend. Met hem zocht hij bij voorkeur de Franse socialisten op, en avonden lang debatteerde en redeneerde hij met hen. Hij bezocht Lamennais, de katholieke priester, die met de kerk had gebroken, nadat zijn ideeën waren veroordeeld, en die kort te voren een jaar gevangenisstraf had moeten ondergaan, nadat zijn „Woorden van een gelovige" en zijn „Land en regering" onrust en beroering hadden gewekt. Zijn boekje over de „Moderne slavernij" had Bakoenin zeer gepakt, maar Lamennais was al een oude en gebroken man van twee en zestig jaar. Michael maakte kennis met Leroux, de Saint-Simonist, die de bevrijding der vrouw verdedigde en met de Fouriéristen het feminisme aanhing. Maar vooral zat hij uren en uren aan de voeten van George Sand, de met een aureool omgeven vrije vrouw, de minnares van Alfred de Musset, die door Leroux bekeerd was tot het socialisme, en nu haar voorkeur voor het platteland paarde aan die voor de nieuwe gemeenschap, en in haar verering van Rousseau zowel de natuur als de mensheid tot onderwerp maakte van haar liefde. Zij was reeds veertig jaar, en haar eerste onstuimigheid was voorbij, maar zij bleef een gevoelige en trouwe kameraad voor de Polen en Russen. Nog innig verknocht aan Chopin, die zij op Majorca het leven had gered door haar schier moederlijke zorgen, vond haar bewondering voor de romantische slavische muziek onmiddellijk weerklank in het hart van Bakoenin. Nog bracht Chopin, wiens tuberculose bezig was, hem volkomen te slopen, gaarne een zomer door op het landgoed van de Franse schrijfster. Het was niet slechts geestverwantschap, die Michael aan haar bond. George Sand was tenslotte een markiezin, haar grootmoeder was de natuurlijke dochter geweest van de maarschalk Maurits van Saksen, en Bakoenin vond bij haar het onburgerlijke maar aristocratische milieu, dat hem zo lief was.

En toch aardde hij niet meer geheel in de salons der Poolse émigrés en der kunstlievende élite. Het was Weitling geweest, die zijn geweten onrustig had gemaakt. Hoeveel ellende, hoeveel zwoegen, hoeveel honger leden niet de arbeiders om aan de weinigen hun welvaart te verzekeren... Het proletariaat begon in zijn bestaan van bohémien een onuitwisbare, manende schim te worden. Hij, die zich nimmer had bewust gemaakt, dat zijn reizen, zijn studies, zijn soms dolle uitgaven, mogelijk werden gemaakt door de arbeid van Russische slaven, hij had nu immer het beeld voor ogen van het proletariaat. Evenals Heine werd hij afgestoten door de ruwheid en onwetendheid der grauwe massa, en toch moest hij bukken voor haar eisen.

Wat Weitling voor hem betekend had in Zürich, dat was Proudhon in Parijs. Deze typograaf van geringe afkomst, die met zijn uitdagende leuze, dat „eigendom diefstal was" zoveel wrevel en haat had gewekt, die zeide dat de boer even nodig was als Homerus en de arbeider zo nuttig als de wijsgeer, die de vrijheid en de gelijkheid vergoddelijkte, was door Marx en door Karl Grün ingewijd in de Hegeliaanse wijsbegeerte. Hij werkte aan een groots werk over de sociale ellende, die ontsproot aan economische tegenstellingen. Tot nu toe had elke faze in de ontwikkeling der mensheid nog zulke contradicties gekend. Eens echter zouden zij in een synthese, in een ongekende harmonie, worden opgeheven. Dan zou de ellende zijn overwonnen. Het zou nog lang duren, voor hij zijn werk kon publiceren, maar de idee ervan was hem reeds duidelijk. De tegenstelling tussen heersers en slaven was ook verzinnebeeld in de verhouding tussen God en mens. Maar eens zou de mens inzien, dat hij zelf God was. En op een avond las hij Bakoenin een passage voor, die hij in zijn boek zou inlassen, en waarin de vlammende woorden, dat „God het kwaad was", de conclusie zouden vormen van een peroratie van de opgestane mens, een kreet, die Michael deed denken aan die van Prometheus wanneer hij, in het gedicht van Goethe, de Goden aanklaagt.

„Wij waren als nietswaardigen voor uw onzichtbare majesteit, wie wij de hemel als baldakijn en de aarde tot voetbank gaven. En nu zijt gij onttroond en gebroken. Uw naam, zolang het laatste woord van de geleerde, de stut voor de rechter, de kracht van de vorst, de hoop van de arme, de toevlucht voor de berouwvolle zondaar, die onuitsprekelijke naam, voortaan prijs gegeven aan de verachting en de verdoeming, zal uitgefloten worden onder de mensen. . ."

In Berlijn had Bakoenin de kracht der vernietiging verheerlijkt. Herwegh had de haat een scheppende deugd genoemd. Weitling had de felle brand der revolutie willen jagen door de huizen der rijken. Nu, in Parijs, flitsten de bliksems die hemel en aarde moesten doen splijten.

Michael huiverde. Het was, of een ontbindende drift hem doorsidderde. Maar er was wellust in het beven van de vezelen van zijn lijf. Het was, of een naakte vrouw hem omhelsde.

Marianne. . .

„Indien wij Frankrijk betreden en voet over de Rijn zetten, staan wij plotseling temidden van nieuwe elementen, die in Duitsland nog gans ongeboren zijn. De ontwikkeling van de politieke rede in alle kringen der samenleving, de energie van denken en redeneren, welke in de vooraanstaande koppen slechts daardoor tot uiting komt, omdat de inspanning van een geheel volk in elk baanbrekend woord tot uiting komt — dat alles kunnen wij nu uit eigen aanschouwing leren kennen. . .”

BAKOENIN (Mei 1843)

DERDE HOOFDSTUK / DE VRUCHTEN VALLEN

I

SLAVISCHE GEPEINZEN

Het was op een winteravond, dat Chopin de gast was van George Sand in Parijs. Bakoenin kwam er op bezoek.

„Proudhon heeft veel indruk op me gemaakt," zei hij tot de vrouw, die hij zo vereerde. „Maar hij is inconsekwent. Gisteren vertelde hij mij, dat hij de Fouriéristen en de Saint-Simonisten verachtte, omdat ze van de vrouw een prostituée wilden maken. Hij verdedigde het gezin en het huwelijk, en de plaats van de vrouw in de familie, spotte met haar emancipatie. Als moeder is zij al meer dan de man, zei hij, en feminisme betekent alleen, dat men haar vermannelijkt, dat men niet wil, dat zij moeder en vrouw is."

„Proudhon is een beste kerel," antwoordde de markiezin. „Maar een klein burger. Hij is van proletarische afkomst, en het ideaal van elke arbeider is, zelf een klein baasje te zijn. Wat Proudhon wil, dat is alle arbeiders verenigen, in werkplaatsen, in associaties, om ze gezamenlijk in staat te stellen, ondernemertjes te worden. Hij is bezeten van de gelijkheid, maar zijn maatstaf is de kleine burger. Door en door Frans. Als hij over zijn volksbank praat, denkt hij aan een spaarkas en eigen huisjes."

„Er is toch veel gezonds in hem. Zijn afkeer van de staat doet hem eer aan. Hij zal zeker in botsing komen met Marx, die de staat aanbidt. Marx is een Pruis."

„Karl Marx is een geniale kerel. Hij is niet afkomstig uit het proletariaat, maar uit de kleine Joodse middenstand, door ras en geboorte vol rancune tegen de rijke bourgeois. Daarom zijn die zijn ideaal. Zoals Proudhon een maatschappij van kleine burgers, wil, zou Marx wensen te behoren tot de heersende elite. Eerst moet het grootkapiaal zegevieren, eerst moet de midden-

stand verdwijnen. Dan wil hij met de zijnen de kleine kliek van absolute meesters vervangen. Proudhon voelt dit. Hij voert met Marx een verborgen klassenstrijd. Maar het is allemaal klein gedoe. Burgers blijven ze."

Bakoenin dacht even na over deze verrassende opvatting. Dan:

„Maar zijn ras kan toch weinig voor Marx betekenen. Iedereen weet, dat hij een antisemiet is. Zijn artikel over de Jodenkwestie bewijst het. Marx is een Jood die de Joden haat. . ."

„Omdat hij zich voor hen schaamt. Hij weet, dat de Joden in Duitsland niet alleen veracht worden, maar dat zij niet boven het sjacheren uitkomen. Zij blijven klein en zullen nooit opgenomen worden in de kringen van de groten. Zijn haat tegen de Joden is afkeer van de kleine burgers. Hij wil de Jodenkwestie opheffen, door de middenstand te likwideren, en daarmee het Jodendom zelf. Dat noemt hij hun bevrijding. Hij verwijt hun zelfs, dat zij van de Christenen sjacheraars hebben gemaakt, en dat het kapitalisme hun schepping is, hun geest. Maar hij bedoelt: het kleine gedoe in de handel. Voor het grote bedrijf heeft hij diepe bewondering."

„Ik wil toch één bedenking maken," zei Chopin aarzelend. „Heine bijvoorbeeld kent zulke gevoelens niet, en ook hij is een Jood."

„Vergeet niet, dat Heine geen echte Duitser is. Hij is voor alles gevormd door de Franse geest. De Franse revolutie heeft de Joden vrij gemaakt, in het Saint-Simonisme hebben zij een grote rol gespeeld, zij zijn onze vooruitstrevendste industrieëlen. Bovendien aristocraten. Het ideaal van Heine is de heerschappij van een élite, die onburgerlijk zal zijn. Hij dweept met Napoleon, omdat die zichzelf in de adelstand heeft verheven."

„En zijn Weverslied? En zijn Wintermärchen? En zijn Reisebilder? Die bewijzen toch, dat hij sinds lang socialist is. . ."

„Misschien, maar hij vreest het proletariaat. Hij werd beangst, toen hij Weitling hoorde praten in Hamburg. Zijn gehele romantische wereld zal ineenstorten, als de arbeiders overwin-

nen. Heine is bang van alle realiteit. Hij heeft meer dan iemand de godsdienst bespot, en hij siddert bij de gedachte, dat het atheïsme zou zegevieren. Zijn wereld heeft markiezinnen nodig."

„Maar één hartstocht verenigt ons toch allemaal: die voor de vrijheid. . ."

„In Marx vergis je je, Michael," sprak Chopin met zijn zachte stem. „Wij, Slavische individualisten — want dat zijn wij — wij Polen en Russen, zijn anders dan hij. Poolse revoluties, zij zijn er genoeg geweest. Als de laatste niet was mislukt, speelde ik mijn sonates nu in Warschau. Een Russische revolutie, daar geloof ik, zoals jij, zonder aarzelen in. Maar een Duitse revolutie is ondenkbaar. Al deze Duitse revolutionnairen hier in Parijs bereiden maar één ding voor: de eenheid en de grootheid van Duitsland. Heine ziet dat, hij waarschuwt de Fransen, en daarom haat Börne hem. Als Marx in Duitsland invloed zal krijgen, zal hij van de socialisten patriotten maken, die Frankrijk haten. En ons, Polen en Russen. Vergis je daarin niet: hij gelooft in de roeping der Duitsers, hij gelooft in hun recht, de Slavische volken te koloniseren. Als ooit zijn ideeën in de Slavische landen ingang zouden vinden, zouden zij tot slavernij voeren, tot minachting voor het volk. Wie eenmaal dit Duitse gif heeft ingedronken, kan zijn eigen volk niet meer liefhebben. Het ideaal van de Duitser is een Junker. . ."

Michael Bakoenin verdedigde Marx' geleerdheid, zijn wijsheid, zijn economische kennis.

„Dat is allemaal niets. Waar het op aankomt, dat is het karakter."

En toen Bakoenin afscheid had genomen, zei Chopin tot Lucile — want men noemde George Sand bij haar meisjesnaam — terwijl hij hardop scheen te denken:

„Er zijn twee groepen van echte revolutionnairen. De proleten en de aristocraten. Wat daar tussen ligt, is waardeloos. De kleine burgers zijn eerbiedwaardig, want zij pogen te leven van hun eigen arbeid. Maar hun wereld is hun gezin. De grote burgers

zijn verachtelijk, want zij pogen te leven van de arbeid van een ander. Hun wereld is het geld. Alleen de aristocraat hangt niet aan geld. Hij leeft voor de schoonheid en het geluk, voor de kunst en de liefde. Hij wil de wereld tot muziek maken. Als de arbeiders hem volgen, zal hij hen leiden tot een nieuwe aarde. Bakoenin aan het hoofd van het proletariaat... misschien..."

George Sand glimlachte. Hij is een kind.

„De twist tussen Proudhon en Marx is klein krakeel. Als Bakoenin en Marx handgemeen worden, dan begint eerst de grote politiek."

Hij ging voor de piano zitten en speelde het begin van de Eroica van Beethoven.

II

HEIMWEE EN HOOP

In Januari 1845 werd aan Marx het verder verblijf in Frankrijk verboden. Hij vertrok naar Brussel, en Bakoenin noch Herwegh treurden er om. Ruge vermeed nu de omgang met hen beiden, omdat hij hun verweet, te veel te vertoeven in de kringen van de Parijse aristocratie. Georg Herwegh had een bewonderaarster en naar men zeide een minnares — gevonden in de Gravin van Agoult. In haar salon en in het appartement van de Herweghs in de Rue Barbet voelde Bakoenin zich wonderwel op zijn gemak. Hij verweet aan Georg niets, en genoot van diens rijkdom en edelmoedigheid. Wel herinnerde de omgang met de Franse aristocraten hem aan zijn vaderland, aan zijn huis, aan Premoekjino. In dezelfde maand, dat Marx was vertrokken, had de „Gazette des Tribunaux" uit de Russische staatscourant het vonnis overgenomen, waarbij Bakoenin tot verbanning, dwangarbeid en het vervallen van zijn adeldom was veroordeeld. Het gaf hem een schok.

„Ik had mijzelf veroordeeld tot verbanning in een vreemd

land, in een geestelijke atmosfeer die vaak koud was, zonder vrienden en verwanten, zonder gezin, zonder werkkring of hoop op een betere toekomst. Ik had mezelf afgekeerd van mijn land, en elke mogelijkheid tot terugkeer versperd. Maar het gelukte me niet, een Duitser of een Fransman te worden. Integendeel, hoe langer ik buitenslands vertoefde, hoe dieper ik besefte, dat ik een Rus was, en nimmer zou ophouden, een Rus te zijn."

Nu, nadat de Gazette het vonnis had gepubliceerd, dat de tsaar over hem had geveld, zond hij een open brief aan de „Réforme", het blad van Louis Blanc en Cavaignac, die het artikel opnamen in hun nummer van 27 Januari. Bakoenin legde er de nadruk op, dat de wet in Rusland niets anders was dan de willekeur van de tsaar. Zolang zijn regiem bestond, konden het onderdrukte Rusland en Polen geen democratie kennen. Michael beleed zijn ongeschokt geloof in de democratische gezindheid van het Russische volk, dat zulk een sterke vrijheidsliefde bezat, dat zijn regeerders naar de wreedste middelen moesten grijpen, om het te kunnen tyranniseren. Een slavenvolk ware te beheersen met de wet. Een volk van vrijen kan slechts met de knoet worden onderdrukt. Maar niet voor altijd.

„Ondanks de verschrikkelijke slavernij welke het Russische volk ondergaat, ondanks de slagen welke het van alle zijden ontvangt, is het in zijn instincten en zijn gewoonten democratisch. Het is niet bedorven, het is alleen ongelukkig. In zijn half-barbaarse natuur is iets zo geestkrachtigs, zo breeds, zulk een overvloed van poëzie, van geestdrift en hartstocht, dat het onmogelijk is, voor wie het kent, niet overtuigd te zijn, dat dit volk nog een grote zending heeft te vervullen in de wereld. Want het Russische volk marcheert voorwaarts ondanks de onwil van zijn regering. Plaatselijke maar ernstige opstanden van de boeren tegen hun meesters bewijzen het voldoende. Misschien is het ogenblik niet ver, dat deze opstanden zullen uitlopen op een grote revolutie. En als de regering zich niet haast, het volk vrij te maken, zal veel bloed vloeien. . ."

Het artikel was niet slechts een aanval. Het was een verdediging vol van liefde van een volk, dat het zijne was. Heimwee naar Premoekjino vervulde hem. Sinds Juli 1843 had geen enkel bericht van huis hem meer bereikt. In de herfst van 1845 deed hij een poging, in contact te komen met Paul en Tatjana, door illegale brieven mee te geven met vertrouwde landgenoten.

„Lieve Tatjana," ze schreef hij, „misschien vergis ik mij, maar je leven lijkt me droevig en zwaar, het lijkt me of je dagen voorbij gaan in een diep en zwijgend verdriet, dat je hartstochtelijke hart, gekweld door gebrek aan leven en liefde, zich in zichzelf opsluit in trotse en ongenaakbare eenzaamheid. Ik voel, dat je alleen bent gelaten op de bouwvallen van onze oude wereld van Premoekjino, van ons jeugdig geloof en onze verwachtingen, die nu verworpen en vergeten zijn door de anderen, en dat je zonder vrienden bent die je verdriet zouden kunnen delen. Lieve, als mijn veronderstellingen juist zijn, vergeet dan nooit, dat je in de wereld nog ene vertrouwde en onwankelbare vriend hebt. . ."

De brief bleef onbeantwoord.

III

VROUWEN

In 1845 had Michael, om zijn heimwee te overwinnen, gepoogd, een sfeer van broederlijkheid te vinden in de Schotse Loge van het Groot-Oosten der vrijmetselaars. Maar hij zweeg over zijn nieuwe vrienden, zelfs tegenover Reichel, die hem anders trouw vergezelde, en heerlijke uren beleefde in de gezelschappen, waarin Michael vertoefde. Hij kwam nu vaak bij Grigori Tolstoi, waar hij Ogarjew ontmoette. De oude twist met de dichter scheen vergeten. Toenmaals, in Sint Petersburg, moest Ogarjew zijn vrouw verdedigen. Maar zij had hem verlaten. Dat zij hem had

bedrogen, hij gaf het lijdzaam toe. Hij was in de vrouwen teleurgesteld op het ogenblik, dat in Bakoenin de man begon te ontwaken. Los van de sentimentele gebondenheid aan zijn zusters, zocht deze meer dan voorheen erotische kameraadschap en moederlijke genegenheid bij jonge vrouwen. Voor het eerst leefde hij samen met een minnares. Zij was Johanna Pescantini, voor wier bevrijding Michael in Zwitserland zo hartstochtelijk had gevochten. Zij was hem toen niet gevolgd, maar zij kon hem niet vergeten. Zij vluchtte en kwam in Parijs. Het was een bewogen liefde, die hen beiden slingerde tussen geluk en verdriet. Michael aanbad haar moederlijke zorgen en tedere vriendschap. Maar hij veroverde haar niet zo, dat zij haar man en kinderen vergeten kon. Johanna had behoefte aan krachtige, inspirerende manlijkheid. Zij zou hem hebben kunnen bewonderen, indien zij zijn revolutionnaire denkbeelden had gedeeld, en hem daarin groot hebben kunnen vinden. Maar zij was vroom en gehecht aan de warmte van een gezin, dat Michael haar onthield. Bakoenin deed een beroep op het moederlijke in haar. Maar haar kinderen méér dan hij. Zij verliet hem geroepen door haar plicht, zonder hem ooit nog te ontmoeten.

Michael verweet haar niets. Hij zou nimmer een echtgenoot noch huisvader worden. Hield hij werkelijk van mensen? Of alleen van ideeën, die hem vervulden en bevredigden? Hoewel hij edelmoedig was, onbekommerd, gastvrij, hartelijk en ongedwongen, vroegen zijn vrienden zich af, of zij iets voor hem betekenden. Of zijn goedheid geen onverschilligheid was ten aanzien van geld en goed, die geen waarde voor hem hadden. Of zijn gehechtheid niet meer trouw was aan de ideeën die zijn kameraden met hem deelden. Naarmate de innige liefde voor zijn zusters en broers, vooral voor Tatjana en Paul, wegstierf, scheen hij zich aan weinigen zo innig te hechten, dat zij onmisbaar voor hem werden.

Mathilde Reichel schreef hem veel, zonder hoop, en zij ging ermee voort, toen zij was gehuwd, als dierbare vriendin. Maar

zij was voor hem geen Tatjana. In 1846 ontmoette hij Maria Poloedensky, een weduwe, de zuster van zijn vriend Sazonow, die alleen naar Parijs was gekomen „om Franse wijn te drinken en Franse vrouwen te kussen", al was zijn minnares een Italiaanse. Sazonow was korte tijd gegijzeld wegens zijn schulden, maar zijn beide zusters waren naar Parijs gesneld om hem te bevrijden. Toen hij weinig dankbaarheid en aanhankelijkheid toonde, hechtte Maria zich aan Bakoenin met de ietwat bazige moederlijkheid van een kinderloze weduwe. Hij liet haar goedig begaan en leende een deel van het geld, dat zij bij zich had om haar broer los te kopen.

Andere dingen hielden hem bezig. Nadat Proudhon's boek over de „Economische tegenstellingen" was verschenen, had Marx er een fel en persoonlijk pamflet tegen geschreven. Proudhon's titel „De filosofie der ellende" had Marx aanleiding gegeven tot een hatelijk antwoord, dat hij „De ellende der filosofie" doopte: der filosofie van Proudhon. Marx merkte sarcastisch op, dat Karl Grün de Fransman had ingeleid in de Hegeliaanse wijsbegeerte, Karl Grün, die het voordeel had, dat hij er zelf niets van begreep. De arme Proudhon was wel zeer gedupeerd, als econoom en als filosoof: „Proudhon heeft het ongeluk, in Europa zonderling miskend te worden. In Frankrijk heeft hij het recht, een slecht econoom te zijn, omdat hij geldt voor een goed kenner van de Duitse wijsbegeerte. In Duitsland heeft hij het recht, een slecht wijsgeer te zijn, omdat men hem houdt voor een der beste Franse economen. Wij, in onze hoedanigheid van Duitser en van econoom, dienen tegen zulk een dubbele dwaling protest in. . ."

Het was een wrede soort van ironie, en Bakoenin's sympathie voor Proudhon was te groot, dan dat hij haar kon waarderen. „Misschien is Marx groter als econoom en als filosoof. Maar Proudhon is honderd maal meer revolutionnair in zijn daden en zijn instincten dan deze doctrinaire bourgeois-socialist."

IV

ONVERGETELIJK RUSLAND

In het jaar 1847 kwam Alexander Herzen naar Parijs. Bakoenin en hij ontmoetten elkander bij toeval, op de hoek van een straat, terwijl Michael met drie vrienden in druk debat was gewikkeld. De ontmoeting was roerend. De beide mannen kusten elkander met tranen in de ogen. Het was bijna zeven jaar geleden, dat Herzen afscheid van Michael had genomen op de kade van Sint Petersburg. Hun laatste woorden waren verzen van Poesjkin geweest. Nu was Herzen hem in verbanning gevolgd, vrijwillig, al zou ook hem weldra elke terugkeer zijn ontzegd. Maar Herzen, hoezeer hij ook werd getroffen door de kennis die Bakoenin had van het Parijse leven, werd er minder door geïmponeerd, toen hij het leerde kennen. „Eeuwige discussies. Vijf man luisteren en begrijpen niet, vijf andere begrijpen niet en praten", zei hij sarcastisch. Het leven in de café's, de nachtelijke debatten, de eeuwige geldzorgen, het gebrek aan discipline bevielen Herzen niet. Hij bleef Bakoenin bewonderen, maar diens Russische vrienden als Sazonow stuitten hem tegen de borst. Voor de revolutionnaire beweging was hij te sceptisch. Hij geloofde niet in een Russische revolutie, zelfs niet aan het democratische karakter van de Russische natie. Zeker, een liberaal was en bleef hij, en de Russische intelligentia zou het land moeten bevrijden. Maar hij was wars van de revolutionnaire mystiek.

Enige weken na Herzen kwam Bjelinsky in de Franse hoofdstad. Hij was door tuberculoze ondermijnd en zocht verandering van klimaat. Maar hij was te moe, om zich te midden der rebellen thuis te voelen. Hij verlangde naar rust, rust om kalm te sterven. Hij sprak nog met Bakoenin over de Franse socialisten, en deelde vele meningen. Maar hij was te moe. Evenals Michael had hij gebroken met de Duitse filosofie en zich tot Frankrijk gewend. Maar hun werelden bleven gescheiden.

„Jij bent geboren, Michael, en je zult sterven, als een mysticus, een idealist, een romanticus. Verandering van filosofie verandert niets aan je karakter. Ondanks jouw optimisme heersen in Rusland onrecht en despotisme.

Alle oude geschillen waren vergeten. In het aangezicht van de dood wordt alles ijdel. Met weemoed herinnerde Bjelinsky zich de dagen van Premoekjino, al was Michael toen soms onredelijk hard. Maar hij had veel aan hem te danken. Nu hij de balans opmaakte van zijn leven, wist hij, dat Michael hem dierbaar was.

Hij vertoefde in een kliniek, toen Toergénjew zich te Parijs vestigde. Deze had Duitsland bezocht en Londen, vóór hij naar Parijs kwam. Reeds naderde de herfst. Zijn gedachten toefden in Rusland. Maar hij wist, dat hij nergens beter en kunstzinniger het leven van zijn volk in zijn treffendste figuren kon schetsen, dan buiten Ruslands grenzen. Reeds hadden zijn eerste vertellingen de aandacht getrokken. Niets was verder van hem, dan de bedoeling, zich in de politieke strijd te werpen. Hij gevoelde zich een visionnair, die het leven van zijn land zou oproepen in zijn verbeelding, en deze moest schenken aan de mensheid. Al, wat hem van deze roeping vervreemdde, zou hij vermijden. Sinds drie jaar wist hij overigens, dat een vrouw hem de rust en de sfeer kon schenken, die hij behoefde: Pauline Viardot, een Française die jaloers zijn hart en hoofd bewaakte. De vroegere vrienden zagen hem zelden. Een enkele maal bij George Sand, soms bij Herzen. Maar hij hield er van met Pauline te verblijven in Courtavenel. Over het verleden sprak hij met Michael weinig, noch over de schulden, noch over Tatjana. Toch zou hij hem niet uit het oog verliezen. Zo iemand de held kon zijn van een van zijn romans, dan Michael Bakoenin.

In September, toen Bjelinsky naar Rusland terugkeerde om in zijn vaderland te sterven, waren Herzen, Toergénjew en Bakoenin tezamen om afscheid van hem te nemen. De herfst was mild maar droefgeestig. Met Bjelinsky, allen voelden het, werd

hun iets onvervangbaars uit het hart gescheurd. In October nodigde Alexander Herzen zijn vrienden uit tot een afscheidsdiner, voor hij naar Italië vertrok. Ook Herwegh was onder de gasten. Maar aan Duitsland dacht Michael het minst. Nimmer was Rusland hem in de geest zo nabij geweest.

V

POLEN ROEPT

Wat in Bakoenin's artikel van de „Réforme" veel indruk had gemaakt, was zijn oproep tot Pools-Russische eenheid in de strijd tegen de tsaar. De Poolse réfugiés vertegenwoordigden een element van democratie en revolutionnaire gezindheid, omdat zij strijd voerden tegen de absolutistische regeringen van Rusland, Oostenrijk en Pruisen. Het Slavische vraagstuk werd een der brandende problemen van Europa, en bij herhaling had Bakoenin er zich voor geïnteresseerd. In Brussel had Lelewel hem in contact gebracht met de Polen, in Parijs de kring rond Chopin. In de Poolse illegale pers werd de brief van Bakoenin tegen de tsaar herdrukt. Graaf Czartoryski nodigde hem uit tot een bezoek. De dichter Mickiewicz, die in zijn mystieke romantiek aan Polen een Messianistische roeping had toegekend — moest het niet lijden door aller zonden, en zou zijn opstanding niet alle volkeren van de tyrannie verlossen? — zag de zaak van Polen als een der ganse mensheid. Polen scheen hem de gekruisigde onder de naties, maar zijn visie gaf zijn landgenoten in den vreemde geloof en kracht. Toen Bakoenin enkele malen met hem had gesproken, bleek echter, dat de dichter zich verloor in zonderlinge fatasieën. De wereld zou gered moeten worden door een bond van vijf mensen een Pool, een Tsjech, een Fransman, een Jood en een Rus. Die Rus zou Bakoenin zijn. Michael wees het aanbod af, maar hij bleef toch geïmponeerd door de profetische geest van de dichter, die in zijn hartstochtelijke na-

tionale gebed zich tot God wendde, opdat deze zou horen de klaagliederen zijner Poolse kinderen in de diepten der Siberische mijnen, in de sneeuw van Kamsjatska, de woestijnen van Algiers en de harde oorden hunner verbanning.

In Februari 1846 was er een opstand uitgebroken in Krakau en zelfs in Pruisisch Polen. Hij was mislukt. De van afkomst Oekrainse boeren in Galicië hadden de Poolse landheren niet gesteund, de actie in Pruisen greep niet om zich heen, en de Oostenrijkse Polen verloren hun autonomie. Gedurende de eerste dagen echter scheen het bericht der omwenteling koorts te wekken in Bakoenin. In de „Constitutionnel" schreef hij, als Rus, een artikel, om zich aan de zijde te scharen der opstandige Polen. Hij bood den Polen een verbond aan tussen vrije Russen en onafhankelijk Polen. Eerst echter moest de tsaar vallen. De Russische revolutie was voorwaarde tot de bevrijding der Polen. Dan zou een federatie van Slavische volkeren mogelijk zijn. Hij verzamelde de Polen om zich. Een rapport der Franse geheime politie zegt, dat in deze tijd Bakoenin een belangrijke groep Poolse émigrés ontving in zijn kamers.

De nederlaag deed de moed verzwakken, en het duurde tot November 1847, voordat Bakoenin wederom gelegenheid had, zijn sympathie voor de Poolse zaak te uiten. Bij de jaarlijkse herdenking van de Poolse opstand van 1831 moest hij aan een banket voor vijftienhonderd personen het woord voeren. Zijn geestdrift was gloeiend en aanstekelijk, zijn hypnotische betoogtrant sleepte het gehoor mede in een uitbarsting van wilde bewondering en van liefde tot de Poolse zaak. Zijn geweldige redenaarsgaven ontplooide hij zonder beperking. In de naam van het werkelijke Rusland, dat hij vertegenwoordigde, bood hij de Polen, even grote tegenstanders van de tsaar als de oprechte en ware Russen, een verbond aan. Was de tsaar niet van Duitse afkomst? Was hij geen vreemde meester? Zijn hoorders, gesuggereerd door zijn kracht en vitaliteit, zagen in deze Russische edelman de personificatie van het nieuwe Rusland. Het was hun,

alsof de strijd ging tussen Bakoenin en de tsaar. Voor een ogenblik scheen hij hun de aangewezen leider te zijn.

„Zolang wij gescheiden bleven, verlamden wij elkander. Niemand kan tegen ons stand houden, indien wij ons verenigen. De verzoening van Rusland en Polen is een groots beginsel, en waard dat wij ons er ganser harte aan wijden. Het beduidt de bevrijding van zestig millioen zielen, de verlossing van alle slavische volkeren welke gebukt gaan onder het juk der vreemde dwingelandij. In één woord, het betekent de val, de onvermijdelijke val van het despotisme in Europa."

De donderende toejuichingen schenen haar echo te doen weerklinken tot in de verste hoeken van de Slavische wereld. De naam Bakoenin werd die van een program, van een mythe. Hij was krank geweest, toen hij had moeten spreken. Een huidziekte had hem gedwongen, zijn hoofd te laten kaal scheren. Hij moest zich bedienen van een hem vreemde taal, het Frans. En ondanks deze beletselen had de Slavische wereld, die in Parijs was vertegenwoordigd, in hem een leider herkend.

De Russische gezant in Parijs was ontsteld. Hij eiste van minister Guizot de uitdrijving van allen, die deze anti-tsaristische demonstratie hadden georganiseerd. Maar geen Franse regering kon het wagen, de Polen het verblijf in het land te ontzeggen. Wat de Russen betreft, die zouden in Frankrijk geen verdedigers vinden. Wellicht kon het graaf Kiselew, de Russische ambassadeur, tevreden stellen, indien Bakoenin althans Parijs moest verlaten. Twee weken na zijn rede werd deze aangezegd, dat hij terstond uit Frankrijk moest vertrekken.

Bakoenin keerde naar Brussel terug.

VI

BARRICADEN IN PARIJS

Het was nu reeds drie en een half jaar geleden, dat hij de Bel-

gische hoofdstad had bezocht. Lelewel woonde er nog, maar diens nieuwe vrienden bevielen Bakoenin niet. Hij vond er een sfeer van animositeit, van schandaal, van kwaadsprekerij in de Pools-Russische kringen. Eenmaal voerde hij het woord ter herdenking van de Dekabristen-opstand van 1825, waarin de Moerawjews, de familieleden van zijn moeder, zulk een grote rol hadden gespeeld. Hij sprak van de grote plaats, die de Slaven in Europa innamen en van hun roeping, om Europa's hergeboorte te bevorderen door het absolutisme te vernietigen, voorspelde dat de komende revolutie de tsaar, de koning van Pruisen en de keizer van Oostenrijk zou doen vallen. Maar de ware geestdrift vond hier geen voedsel.

Wel bezocht hij in Brussel generaal Skrzyniecki, een conservatieve katholieke Pool, die verkeerde in een milieu van reactionnaire Fransen en Belgen, zoals Graaf de Montalembert en Graaf de Mérode. Michael leefde, naar hij zelf schreef, „in een waar centrum van Jezuïtische propaganda. Zij probeerden mij te bekeren tot het katholicisme. En daar zowel de Jezuïeten als de dames zich bezorgd maakten over mijn ziel en die wilden redden, beleefde ik een waarlijk bewogen tijd in hun midden." De vrouwen waren niet slechts bezorgd over zijn ziel. Maria Poloedensky zocht hem in Brussel op, gaf hem moederlijke raad en waardevol geld.

Plotseling kreeg hij hoop, Brussel te kunnen verlaten. Op de veertiende Februari van het jaar 1848 vond in de Franse Kamer een heftige interpellatie plaats over zijn uitzetting uit Frankrijk. De aanval op Guizot deed het ministerie wankelen. Alle opgehoopte afkeer van het regiem uitte zich bij de verdediging van een Russische balling. Guizot werd onbarmhartig aan de kaak gesteld als handlanger van het Russische despotisme. De minister van binnenlandse zaken Duchâtel moest zich even zeer verantwoorden. Welke Franse regering handelde in opdracht van een vreemde mogendheid? De ministers spraken elkaar tegen ter verklaring van de door beiden bevorderde maatregel, en het

was in een toon van triomf dat Bakoenin hen in de „Réforme" van 10 Februari kon aanklagen.

Guizot en Duchâtel echter poogden hun macht te behouden. Op 22 Februari verboden zij een aantal banketten — waar oproerige redevoeringen werden verwacht — van de oppositie. Gewapende republikeinen verschenen op straat. De volgende dag verrezen de barricades in de arbeiderswijken, waar de nood hoog was gestegen, de werkloosheid nijpende kommer veroorzaakte. Louis Philippe ontsloeg Guizot. Te laat. Een dag later vluchtte hij en deed afstand van de troon. In de Tuilerieën vestigde zich een voorlopige revolutionnaire regering.

Bakoenin was ziek van opwinding, toen hij vernam, dat de revolutie in Parijs was uitgebroken. Hij nam haastig afscheid van Maria Poloedensky, leende van een zijner vrienden een vals paspoort, en profiteerde van de spoorwegverbinding om snel te reizen. Aan de grens woeien breed de vanen ter ere der revolutie en der nieuwe republiek. In Valenciennes was de spoorbaan opgebroken. Rode vlaggen begroetten hem.

De 26ste Februari, toen Bakoenin het opstandige Parijs binnenkwam, was de gelukkigste dag van zijn leven. Op dit ogenblik had hij jaren gewacht. Parijs, waarheen zijn blikken zich onophoudelijk hadden gewend, was in opstand. Weggevaagd waren de mondaine koetsen, de rijk geklede aristocraten. Het volk beheerste de straat. Wederom was Parijs de stad der barricades. Caussidière organiseerde de nationale garde der republiek, en recruteerde haar gedeeltelijk uit arbeiders. Zij woonden in de kazernen, en Bakoenin verliet hen geen ogenblik. Hij predikte onder hen het communisme, de gelijkheid, de vrijheid, en de oorlog tegen de absolute vorsten, als in de dagen van de grote omwenteling van 1789. Indien de vorsten zouden vallen, zouden de Slavische volkeren vrij zijn, zouden Russen en Fransen elkander de hand reiken, hun revoluties zouden geheel Europa verlossen. Hij zag de massa, zoals hij dat gaarne wilde,

als een menigte van oprechte, trouwe, edele mensen, zelfopofferend, behulpzaam, heldhaftig.

Ook Marx, ditmaal uit België uitgewezen, kwam in Parijs en wilde het hoofdkwartier van zijn reeds in Brussel opgerichte „Bond der Communisten" in de Franse hoofdstad vestigen. Onder de Duitsers heersten grote meningsverschillen over wat hun te doen stond. Herwegh organiseerde een gewapend Duits legioen, om in de Zuid-Duitse staten een omwenteling uit te lokken. Marx verklaarde zich daar fel tegen. Intussen was de Franse omwenteling snel aan het verlopen. De burgerij maakte zich weder meester van alle posities, zo ze die al had verloren. De geestdrift ebde weg. Bakoenin nam het Marx hoogst kwalijk, dat deze de pogingen van Herwegh, om de in Frankrijk tanende omwenteling over de grenzen te voeren, dwarsboomde en bespottelijk maakte. De Franse rebellie had de stoot moeten geven tot een Europese. Nu zij kwijnde, kon alleen een revolutie in heel Europa die in Frankrijk redden...

VII

BOTSING MET MARX

De verhouding tussen Marx en Bakoenin begon zeer slecht te worden. In Brussel had Marx niet stil gezeten. In de lente van 1845 reeds had, uit Barmen komende, Friedrich Engels zich bij hem gevoegd, om af te rekenen met al diegenen, die hun bondgenoten hadden kunnen zijn, maar die zij machteloos wilden maken, uit vrees dat zij wellicht mededingers zouden worden. Bruno Bauer was afgemaakt, Feuerbach moest ter zijde worden geschoven, Proudhon was ironisch en grondig van zijn invloed beroofd, zo meenden zij. Uit de Duitse réfugiés was een „Arbeiter-Bildungs-Verein" gevormd, de leiding van de aanvankelijk te Londen gevestigde „Bond der Communisten" was in hun handen

gekomen en zij hadden hun „Communistisch Manifest" ontworpen, dat in Februari 1848 werd gepubliceerd. Slechts kort vertoefde Marx in Parijs. In Mei 1848 was hij in Keulen, waar hij in Juni begon de „Neue Rheinische Zeitung" te redigeren. Aan de arbeid in Brussel had Bakoenin, die toen in Parijs vertoefde, geen aandeel kunnen hebben. Eerst toen hij aan het einde van 1847 was verbannen en in Brussel terugkwam ontdekte Michael, dat er ook een Democratische Federatie was gesticht, waarvan Lelewel en Marx vice-presidenten waren. Op de tweede Kerstdag was Bakoenin lid der Federatie geworden en in Januari woonde hij een voordracht bij van Marx, die hem mishaagde. Zijn oordeel over de Duitse kolonie was zeer ongunstig. Aan Herwegh schreef hij:

„De Duitsers, zulke als Bornstedt, Marx en Engels — vooral Marx — veroorzaken hier het gewone onheil. IJdelheid, boosaardigheid, gezwets, theoretische hoogmoed en praktische lafheid, eindeloos theoretiseren over leven, daden en eenvoud, en in de praktijk een volkomen afwezigheid van leven, activiteit en eenvoud. Letterkundige en discuterende „arbeiders" en dergelijke weerzinwekkende lui lonken naar hen. Feuerbach is een bourgeois, iedereen is bourgeois, en dat enkele woord bourgeois dat zij tot walgens toe gebruiken is een slagwoord geworden, hoewel zij zelf van top tot teen door en door kleinburgerlijke bourgeois zijn. In één woord: leugens en stommiteit, stompzinnigheid en leugens. In zulk een omgeving is het niet mogelijk, vrij te ademen. Ik houd me ver van hen en heb beslist verklaard, dat ik niets met hen te maken wil hebben en geen lid zal worden van hun arbeidersbond. . ."

Tot Annenkow had hij nog feller woorden gericht over deze Duitsers. „Marx bedrijft hier hetzelfde gedoe als voorheen, hij misleidt de arbeiders, en maakt kletsers van hen. Altijd dezelfde theoretische dwaasheid, en onbevredigde, met zichzelf ontevreden zelftevredenheid. . . De Democratische Federatie is de grootst denkbare humbug, een gelegenheid voor lege verhande-

lingen, die ontbloot zijn van elke practische betekenis voor het leven. . ."

In de kringen der Duitsers te Brussel en te Parijs nu doken plotseling geruchten op, dat Bakoenin, die zich zo veel critiek veroorloofde op hun werk en hun denkbeelden, een spion zou zijn der Russen. Wie geloofde, dat een Russisch aristocraat werkelijk de belangen der arbeiders zou vóórstaan? Waarvan leefde deze man? Graaf Kiselew, de Russische ambassadeur te Parijs, zou zelfs aan Guizot hebben laten doorschemeren, dat hij Bakoenin's verwijdering had moeten vragen, omdat deze een agent zou zijn, die te ver was gegaan. Reactionnaire Polen, die het radicalisme van de Rus verdacht vonden, helden over naar de mening der Duitsers. Het gerucht verstomde, toen de Franse omwenteling aller aandacht opeiste. Maar het was niet dood.

Te Parijs dacht Bakoenin slechts aan één doel: het uitbreiden van de Franse omwenteling over Europa. „Spoedig, misschien binnen een jaar," zo schreef hij in de „Réforme", „zal het monsterachtige Oostenrijkse keizerrijk worden vernietigd. De bevrijde Italianen zullen een republiek proclameren. De Duitsers, vereend in één enkele grote natie, hun Duitse republiek. De Poolse democraten zullen na zeventien jaar van ballingschap in hun vaderland terugkeren. En de omwenteling zal eerst eindigen, wanneer heel Europa, Rusland niet uitgezonderd, een federale democratische republiek zal zijn geworden. . ."

Het waren dagen van verwachting en hoop. „Wij waren in zulk een gemoedstoestand," schreef hij later, „dat indien iemand ons had verteld, dat God de hemel zou hebben verlaten en dat de republiek daar was uitgeroepen, wij het zouden hebben geloofd en dat niemand zich zou hebben verbaasd."

Wie zich wel verbaasden, waren de nieuwe Franse autoriteiten. Caussidière, de prefect, die de orde moest herstellen, zou volgens Herzen hebben gezegd: „Wat een man, wat een kerel. . . De eerste dag der revolutie is hij onbetaalbaar. Maar de tweede moest hij worden gefusilleerd. . ."

VIII

OOSTENRIJK KRAAKT

Op de dertiende Maart 1848 brak er revolutie uit in Wenen tegen de regering van Metternich. Op de zeventiende werd in Hongarije een constitutioneel bewind ingesteld. In Venetië werd de republiek geproclameerd. In Milaan stonden de Italianen op tegen de Oostenrijkers. In Berlijn beloofde een verschrikte koning een grondwet. Maar in Rusland scheen zelfs geen echo door te dringen van het kletteren der wapenen, van de klank der redevoeringen en van het gejuich des volks. Er was nog slechts één middel, om het logge en trage Rusland wakker te schudden: opstand in Polen. De Poolse leiders trokken reeds naar Oost-Europa. Zodra Bakoenin het vernam, begreep hij, dat zijn enige kans was, de bevrijding der Slavische volkeren te bevorderen, zich te voegen bij hen, die reeds in Oost-Europa ageerden. Hij vroeg de voorlopige Franse regering twee duizend francs, die hem onmiddellijk werden verstrekt. Caussidière liet twee paspoorten voor hem in orde maken, één op zijn eigen naam, één ten name van Leo Neglinsky, een denkbeeldige Pool uit Posen. Toen Bakoenin in de postkoets naar Straatsburg was gestapt, haalde Caussidière verlicht adem.

Bakoenin had generlei idee van zijn werkelijke taak. Hij zou naar Posen gaan. Waarom daarheen, waarom niet naar Krakau? Introductiebrieven bezat hij niet. Hij verwierp de gedachte, met de Pruisen een actie tegen de Russen te voeren, en wilde veeleer alle Polen, Tsjechen, Slowaken en Serviërs bewegen tot het vormen van een machtig rijk, na de val van Pruisen en Oostenrijk, om de revolutie in Rusland te verbreiden. Waren de Slavische volkeren buiten Rusland machteloos tegen de tsaar? Maar hij vertrouwde op „de krachtige geest der revolutie".

In Frankfurt zocht hij Karl Vogt op, die lid was van het voorlopige Duitse parlement, een poging van liberalen, de eenheid

van alle Duitsers voor te bereiden, en een ware toren van Babel. Hij sprak er met verscheidene journalisten, en toen hij in Berlijn kwam, verwittigde de Russische gezant er de Duitse regering van, dat de Russische agitator Michael Bakoenin op weg was naar Posen om revolutie te verwekken in Rusland. De Duitse regering moest voor het oog enige concessies doen aan democratie en liberalisme, en achtte het ongewenst, Bakoenin te arresteren. Ze poogde de Polen onschadelijk te maken, door hun zelfbestuur toe te zeggen. Een dag na zijn aankomst in Berlijn werd Bakoenin, om de Russen toch te bevredigen, in schijn gearresteerd. Hij zou Pruisen worden uitgezet, in de richting van Saksen, hoewel aan de Russische gezant werd medegedeeld, dat Bakoenin was teruggeleid naar Keulen. Toen de Franse gezant ongerust werd, kreeg deze de verzekering, dat Michael in geen geval zou worden uitgeleverd aan de Russen. Om de sporen van zijn bestaan uit te wissen, werd hem de echte pas ontnomen. Die van Leo Neglinsky mocht hij behouden, en tevens werd hij voorzien van een andere valse pas op naam van een zekere Simon, die verondersteld werd, Pruis te zijn. Een inspecteur van politie vergezelde hem naar Leipzig, en deelde hem mede, dat hij niet in Posen zou worden toegelaten, maar in Oostenrijk of Rusland zoveel revolutie kon maken als hij wilde.

In Leipzig vond hij Ruge, bezig zijn verkiezingscampagne voor te bereiden: hij had zich candidaat gesteld voor de nationale vergadering te Frankfurt en moest die avond met een aantal anderen het woord voeren voor kiezers, die candidaten moesten aanbevelen.

„Och kom," zei Bakoenin, „wat bereiken jullie met zo'n parlement? Een vereniging te meer, om de rhetoriek te beoefenen. De Saksische filisters zullen je toch niet kiezen. Als de Slavische revolutie slaagt, dan zal er een taak voor je zijn. De tijd van het parlementarisme is voorbij. Wij hebben nu wat anders nodig: storm en leven en een nieuwe wetteloze en daarom vrije maatschappij. Kom mee naar het Hotel de Pologne, dan drinken we

een glas champagne. En laten ze kiezen, wie ze willen." Ruge werd van de candidatenlijst geschrapt.

Te Breslau ontving Bakoenin sombere berichten. In Baden was het leger der vrije Duitsers door de royalisten bloedig verslagen, en de zwakke hulptroepen uit Parijs, die Herwegh had bijeengebracht, werden verstrooid. Van de Duitsers had Bakoenin nimmer veel verwacht. In Pruisen had de reactie zich hersteld, en de beloften aan Polen bleken ijdel bedrog. Erger leek hem, dat in Parijs de voorlopige regering optrad tegen de arbeiders. Alleen in Oostenrijk was de opstand niet gedempt. De keizer had Wenen verlaten en bevond zich in Innsbrück. Hongarije scheen zich onafhankelijk te zullen maken. In Praag poogde een Tsjechisch Nationaal Comité de regeermacht uit te oefenen. De vooruitstrevende Tsjechen riepen de andere Slavische volkeren op tot een congres in Praag. De gestrande Polen haastten zich er heen. Bakoenin volgde. Op de derde Juni kwam hij in Praag aan.

IX

CONGRES TE PRAAG

Indien het Congres te Frankfurt een toren van Babel mocht heten, dan was dat der Slaven in Praag een wespennest. Weliswaar hadden de Tsjechen in de verwarring een voorlopige regering gevormd, maar zij waren niet wezenlijk tegen de Habsburgers gekant. Immers het uiteenvallen van Oostenrijk-Hongarije zou tot gevolg hebben, dat de Duitsers in Bohemen zich om hulp zouden wenden tot de Noord-Duitsers, de Saksers of de Pruisen. Dan waren de Tsjechen geheel verloren. De Slovaken vreesden een overwinning van de Hongaren, die hen eeuwen hadden onderdrukt. En Tsjechen en Slowaken vormden de overgrote meerderheid der 340 gedelegeerden. Hun rechterzijde had een delegatie gezonden naar de keizer, om hem een verzoening voor te

stellen. Slechts twee Russen waren aanwezig: Bakoenin en een priester, die de staatskerk niet vertegenwoordigde, maar de „oude gelovigen" uit de Boekowina. Zij kantten zich tegen de tsaar. De vertegenwoordigers evenwel uit Servië en Montenegro, Slavische volkeren die door de Turken werden verdrukt, hoopten op hulp van de tsaar tegen Turkije. In al de secties der verschillende regionale groepen voerde Bakoenin het woord: hij kende slechts één middel tot vereniging van alle Slaven: de strijd te voeren tegen het Pan-Germanisme. Tegen de Pruisen, tegen de Oostenrijkers. Zolang echter Rusland een tsaristische tyrannie was, zou het geen hulp bieden aan het ontbinden van de Pan-Germaanse machten. Eerst een revolutie in Rusland kon de grondslag leggen voor een federatie van vrije Slavische volkeren.

Bakoenin legde aan het congres drie documenten voor. Het eerste droeg tot titel: „Grondslagen ener nieuwe Slavische politiek". „De nieuwe politiek," zo heette het, „zal geen staatspolitiek zijn, maar een van volkeren, en van vrije onafhankelijke mensen". De verloste naties zouden een Slavische Raad vormen en een gemeenschappelijke basis ontwerpen voor hun grondwetten, naar het beginsel der Franse omwenteling: vrijheid, gelijkheid en broederschap. Geen slavernij, geen voorrechten. Zowel deze federatie als de vorm van de grondwet waren onderwerp van een verhandeling, evenals de algemene politiek. Van eenheid echter over deze plannen was geen sprake. De zeer gematigde president Palacky droeg er zorg voor, dat het officiële manifest tot alle volkeren van Europa van revolutionnaire smetten vrij was. De hoop werd slechts uitgesproken, dat Oostenrijk-Hongarije een federatie zou worden van volkeren met zelfbestuur, dat de Russen aan de Polen autonomie zouden verlenen, en dat gans Europa ertoe zou bijdragen, de Slavische volkeren in het Zuid-Oosten van de Turken te bevrijden. Op de twaalfde Juni aanvaardde het Congres deze magere conclusie. Bakoenin was teleurgesteld en hij vormde met jongeren uit alle Slavische

landen een geheime organisatie, om de revolutie voor te bereiden.

Op de dag dat het Congres eindigde, brak in Praag een opstand uit van studenten en arbeiders. De leden van het Congres stoven uiteen. Bakoenin bleef. Hij voegde zich bij de rebellen, nam de leiding in hun hoofdkwartier, bestudeerde de kaart van Praag en ontwierp een plan ter verdediging van de stad tegen de troepen van Generaal Windischgrätz, die rekenen kon op de steun van de rechtse Tsjechen en weinig haast had, met geweld in te grijpen. De opstand stortte ineen door een algemene desertie. Windischgrätz schoot het hoofdkwartier der rebellen in de binnenstad in brand en wie nog op hun post waren, vluchtten of capituleerden. De strijd had slechts vier dagen geduurd. Eerst toen alles verloren was, glipte Bakoenin door het cordon der wettelijke troepen. Het gelukte hem, Bohemen te verlaten en Breslau weder te bereiken.

De droom was vergaan. Het avontuur mislukt. Michael trok naar Berlijn, en hervond er Müller-Strübing. Maar hij was ontnuchterd en zonder geloof. Democraten? Hun beweging was dom en nietswaardig, irreëel en een schim van wat zij moest zijn. Hij slaagde er in, met behulp van Russische vrienden, tienduizend exemplaren te laten drukken, in het Russisch, van een oproep tot de revolutie. Waarschijnlijk heeft geen ervan ooit Rusland bereikt. Zonder geld, verwikkeld in moeilijkheden met de hotelhoudster, die beslag legde op zijn koffer en zijn kleren, werd hij plotseling opnieuw gearresteerd, op aanwijzing van de Russische gezant, wiens agenten Bakoenin's sporen hadden gevolgd. Ofschoon geen bewijzen op hem werden gevonden van enige activiteit in Rusland zelf of van verbindingen met Russen, drong de gezant aan op zijn onverwijlde uitzetting. Ditmaal beval de Pruisische regering Bakoenin aanstonds Pruisen te verlaten, in de richting van het Westen. In de nacht van de tweeën-twintigste September ontvluchtte hij Berlijn, knipte zijn baard af, en bereikte opnieuw Breslau.

Te Praag had hij kennis gemaakt met jonge Polen, die een geheime verbinding onderhielden tussen de stamgenoten uit Rusland en die uit Pruisen. In een Silezisch grensdorpje Myslowitz was het Anna Lissowska, die hem zou kunnen helpen, in contact te komen met Poolse revolutionnairen in Rusland. Ofschoon Michael er in slaagde, zijn betrekkingen met deze illegale strijders verborgen te houden, ontdekte de politie binnen een week, dat Bakoenin in Breslau was. Zij wist hem aan te houden, en dreigde met uitlevering. Hij was gedwongen, wederom Breslau de rug toe te keren. Op 8 October was hij in Dresden. De Saksische regering gaf hem twee dagen tijds, het land te verlaten, op verzoek der Russen. Opgejaagd week hij uit naar het hertogdom Anhalt. In het stadje Koeten vond hij een wijle rust.

X

EEN RUSSISCH AGENT

De werkzaamheden van Bakoenin ten gunste van een Slavische opstand hadden slechts misnoegen gewekt in het kamp der Duitse socialisten. Marx, die nu in Keulen de „Neue Rheinische Zeitung" redigeerde, ontving berichten, die gewaagden van een legendarisch geworden Bakoenin. Deze zou in Praag de revolutie hebben verwekt, hij zou door het land hebben geijld, om steun te verwerven voor de in de hoofdstad ingesloten rebellen. Zijn naam alleen was een program voor alle Slaven, die in de omwenteling geloofden en in het socialisme. Doch 6 Juli verscheen een correspondentie uit Parijs van de volgende inhoud:

„In verband met de propaganda der Slavische democraten verzekerde men ons gisteren, dat George Sand in het bezit is van papieren, die de uit Parijs verbannen Rus Michael Bakoenin sterk compromitteren, omdat zij aantonen, dat hij een werktuig of een in de laatste tijd aangeworven agent is van de Russische regering, een agent, die verantwoordelijk is voor het feit, dat

zovele ongelukkige Polen kortgeleden in Rusland zijn gearresteerd. George Sand heeft deze papieren aan enige van haar kennissen getoond."

Toen Bakoenin dit vernam, was het, of hij ineenzonk. Hij vertoefde illegaal in Breslau, maar slaagde er in, een brief te zenden aan Reichel en aan George Sand, met het verzoek te protesteren. Zelf stuurde hij een schrijven naar Marx, zonder hoop, dat deze zijn uiteenzetting zou opnemen. Zonder dralen schreef George Sand aan Marx, dat het bericht volkomen leugenachtig was. Bakoenin verlangde, dat deze rechtzetting zou worden opgenomen, en in zijn dolle woede eiste hij een duel, indien Marx zou weigeren. Deze evenwel had reeds op 16 Juli Bakoenin's eigen protest gepubliceerd, doch stemde er na de brief van Bakoenin in toe, ook dat van George Sand te plaatsen. Zij schreef:

„De door uw correspondent meegedeelde feiten zijn volkomen vals. Ik bezat nimmer het geringste bewijs van de door U over Bakoenin verspreide laster. Nimmer had ik de geringste aanleiding, aan de zuiverheid van zijn karakter en aan de echtheid van zijn overtuiging te twijfelen. Ik doe een beroep op uw eergevoel en uw verantwoordelijkheidsbesef en verzoek u, deze brief onmiddellijk in uw krant af te drukken."

Op 3 Augustus voldeed Marx daaraan met het onderschrift: „Wij vervullen hiermee de plicht van de pers, streng te waken over het karakter van openbare persoonlijkheden, en gaven tegelijk de heer Bakoenin de gelegenheid, een verdenking te weerleggen, die in Parijs in zekere kringen in elk geval gewekt is."

Wie de Parijse correspondent van zijn courant was, heeft Marx nimmer onthuld. In een ingezonden stuk aan een blad te Breslau verweerde Bakoenin zich echter, zonder Marx te noemen, tegen hem, en tegen de tsaar. „Ik heb te strijden tegen een machtige en onverzoenlijke vijand, die sinds ik hem in het openbaar heb aangevallen in een te Parijs uitgesproken rede, mij stelselmatig en onvermoeid vervolgt, en er zelfs in slaagt, mijn

natuurlijke bondgenoten, de democratie en haar organen te gebruiken en te exploiteren om zijn doel te bereiken. Tegenover de regeringen schildert hij mij af als een volksmenner, in staat tot iedere misdaad. En tegelijk poogt hij mij bij de openbare mening verdacht te maken door de beschuldiging te verspreiden, dat ik haar agent ben. Indien hij aldus hoopt, mij af te matten of ten verderve te voeren, zal het vergeefse moeite zijn. . ."

XI

OPROEP TOT DE SLAVEN

In Anhalt kwam Bakoenin een wijle tot rust. Hij vond er tijd, met een warhoofdig democraat te wandelen, te jagen, met kinderen te spelen en aan een realistisch romannetje te beginnen, dat ietwat ongewoon en erotisch mocht heten. De drift vluchtte in de romantische verbeelding. Doch hij deed meer. Hij schreef er zijn „Oproep tot de Slaven. Door een Russisch patriot, Michael Bakoenin, lid van het Slavisch congres te Praag". Voor eigen verantwoording gaf hij het uit, maar Keil in Leipzig had het voor hem doen drukken. Nu was Bakoenin een revolutionnair uit instinct. Niet ongaarne noemde hij zich een „waarheidszoeker zonder systeem", omdat geen vooraf klaargemaakt stelsel de wereld kon redden, alleen de uit vrijheidszin geboren daad. Hij had in Praag reeds reactionnaire Slaven leren kennen. Nu wist hij nog beter, hoe Tsjechen en Slovaken steun hadden verleend aan Windischgrätz bij het neerslaan, niet slechts van de zwakke opstand in Praag, maar meer nog bij het onderdrukken van het verzet der Hongaren. Hij wist, dat de Kroaten hadden geholpen, de rebellie in Noord-Italië te doven en dat de Slaven niet de minste steun hadden verleend aan het opstandige Wenen, eerder het tegendeel. De haat tussen de nationaliteiten, die het Oostenrijks-Hongaarse Rijk vormden, hield het Rijk der Habsburgers in

stand. En Rusland bleef rustig, trouw aan de tsaar. Kon hij nog de hoop voeden dat de Slaven hun historische taak zouden volbrengen?

Men kon moeilijk alleen aan de Slaven verwijten maken. Franse troepen in Parijs onder Cavaignac rekenden in hevige straatgevechten af met de opstandige arbeiders. De executies van het Champ de Mars luidden de contra-revolutie in. Uit Frankfurt, Keulen en Baden-Baden moesten de democraten vluchten, en Wenen viel. Toen Bakoenin zijn Oproep tot de Slaven schreef, was het hem duidelijk, dat „indien de bourgeoisie een contra-revolutionnaire kracht was", de arbeiders de revolutie zouden moeten redden.

In zijn „Oproep tot de Slaven" had hij, schetsmatig, aanvankelijk twee grote problemen genoemd: de sociale kwestie en die van de bevrijding der onderdrukte naties. Het instinct der massa's had deze vraagstukken op de voorgrond geschoven. Hij was genoeg romanticus, om aristocratische verachting voor de burger te paren aan Rousseau-istisch vertrouwen op het instinct, ook al botste de „algemene wil" tegen de neigingen van de individualist en was er een onopgeloste tegenspraak tussen de verheerlijking ener driftmatig handelende menigte en de redelijkheid der weinigen. Wat Bakoenin meende te weten, was, dat de gekozenen niet die weinigen waren. Bovendien vlamde de in hem gloeiende lust der vernietiging op door de brandstof, welke het proletariaat aanvoerde: „De hele wereld begrijpt, dat vrijheid een leugen is, als de grote meerderheid der bevolking gedoemd is tot een armzalig bestaan, en zonder opvoeding, of vrije tijd, of brood, veroordeeld is als stijgbeugel te dienen voor de machtige en de rijke."

En het kolken van zijn hartstocht vertolkte hij in zijn felle taal: „Wij moeten deze uitgeleefde wereld van boven naar beneden doen scheuren. Zij is machteloos en onvruchtbaar. Zij kan geen vrijheid steunen of verdragen. De atmosfeer moet eerst worden gezuiverd, het milieu volledig vervormd, want het be-

derft onze instincten en onze wil, en doet hart en hoofd verschrompelen. . ."

Het is waar, dat Müller-Strübing het beter vond, deze passages niet te vertalen. Zo werd niet het sociale probleem, maar de Slavische kwestie het hoofdmotief.

Daar de Slavische naties overwegend boerenvolkeren waren, verheerlijkte hij bovendien de revolutionnaire instincten van de niet door cultuur bedorven boeren. Het was de Russische boer met name, die de revolutie zou verwekken, en zou bijdragen tot de val van de tsaar niet alleen, doch tot de vernietiging van de Pruisische en Oostenrijkse vorstenheerschappij. Het autocratische Germanendom zou vallen, wanneer de Russische boer zich zou bevrijden. De socialisten in West-Europa verwaarloosden de macht van de boer, en concentreerden hun werkzaamheid op de arbeiders der steden. De boer was aarde en arbeid, natuur en brood, hij was slaaf in Rusland, hij zou door zijn bevrijding de tyrannie doen wankelen. Hij had in zijn hart, ja zelfs in zijn „mir", nog het oorspronkelijke communisme bewaard van de onbedorven natuurmens. „Bij voorbaat staat vast, dat de Russische revolutie een sociale revolutie zal zijn, en zij is diepgeworteld in het volk, in zijn gemeentelijk communisme". De geest van Stenka Razin in de zeventiende eeuw, van Poegatsjew in de achttiende, hij was niet gestorven. Hun bewegingen waren niet de eerste boerenopstanden geweest, zij zouden niet de laatste zijn. Thans hoopten zich de krachten der vernietiging op. Hoe langer de revolutie zou uitblijven, hoe verschrikkelijker zij zou zijn. Rusland kende de humanistische tradities niet van het Westen. Van elke vrucht der vooruitgang was menselijk bloed het sap. Het Russische volk was kinderlijk, maar in de strijd demonisch. Het had Napoleon tot de aftocht gedwongen, door Moskou in brand te steken. Bonaparte was er door vernietigd. Eens zou het door zijn land in vuur en vlam te zetten, Europa doen wankelen. . .

Sociaal verzet, bevrijding der onderdrukte Slavische volkeren,

revolutie in Rusland. . . zijn oorlogskreet daverde door Europa. Zijn naam werd een legende. Men hield het voor wáár, dat hij zou hebben uitgeroepen, dat Sint Petersburg, Parijs en Londen in vlammen zouden opgaan en tot puinhopen zouden vervallen, wanneer de grote dag zou komen. Men vertelde, dat hij een groep opstandige boeren had bijeengebracht „tussen Parijs en Praag" en hun had ingewijd in de taktiek der revolutie, en dat hij brandende kastelen op zijn weg had achtergelaten.

Bij het horen van zijn naam huiverden de burgers.

XII

MARX: DUITS PATRIOT

De „Neue Rheinische Zeitung" van 14 Februari 1849 bevatte een artikel van Karl Marx en Friedrich Engels, waarin dezen Bakoenin's oproep aan de Slavische volkeren aan critiek onderwierpen.

„Bakoenin is onze vriend," zo luidde het, „maar dat kan ons niet verhinderen, zijn brochure aan een strenge beoordeling te onderwerpen. Wat Bakoenin ontbreekt, dat is een concrete probleemstelling, gebrek aan analyse, dwepen met het woord „vrijheid". Marx spreekt ironisch over het democratisch panslavisme, wijl de Slaven in 1848 medehielpen, Duitse en Hongaarse opstanden neer te slaan. „Wie hebben Praag beschoten onder het bevel van Windischgrätz? Waren het Hongaren? Waren het Duitsers? Waren het Italianen? Neen, het waren Slaven en alleen Slaven: Tsjechen, Polen, Slowaken. Behalve de Russen, de Polen en misschien de Turkse Slaven heeft geen enkel Slavisch volk een toekomst, noch Tsjechen, noch Slowaken, noch Bulgaren, eenvoudig daarom, omdat alle historische, geografische, politieke en economische voorwaarden voor een zelfstandig bestaan ontbreken. De onderwerping der Slaven, zelfs met

geweld, het bedwingen van deze achterlijke volkeren door de vooruitstrevende Duitsers en Hongaren is een belang der beschaving. De Slaven verdienen niet vrij te zijn, en indien zij het zouden wagen een macht te worden in Europa, zou meedogenloos geweld zijn gerechtvaardigd. Strijd, onverbiddelijke strijd op leven en dood met het aan de revolutie vijandige Slavendom. Strijd ter vernietiging en onbarmhartig terrorisme tegen hen. Niet in het belang van Duitsland, maar in het belang der revolutie." Tegenover de idee van Bakoenin, dat de nationale bevrijding der Slaven ook Europa zou verlossen, predikt Marx de kamp van het revolutionnaire Duitsland tegen de reactionnaire Slaven. „Men heeft door smartelijke ervaring geleerd, dat de Europese volkerenverbroedering niet door holle frazen en vrome wensen tot stand komt, maar alleen door grondige revoluties en bloedige strijd, en dat het niet gaat om een verbroedering van alle Europese volkeren onder één republikeinse vaan, maar om een alliantie der revolutionnaire volkeren tegen de contrarevolutionnaire, een alliantie, die niet op papier, maar slechts op het slagveld tot stand komt."

Het was ook duidelijk, dat Marx en Engels niets weten wilden van een boerenopstand, omdat zij de boeren „barbaarse inboorlingen" vonden, die door de koloniserende Duitsers beschaafd moesten worden. Van zijn kant verachtte Bakoenin de Duitsers. . . behalve juist boeren en arbeiders. In een brief van 8 December 1848 had hij geschreven:

„Indien de Duitse natie alleen uit de grote, helaas te grote massa van kleinburgers en van burgers zou bestaan, uit die menigte welke men heden het officiële Duitsland zou kunnen noemen, wanneer er geen stedenarbeiders maar vooral geen grote boerenmassa zou zijn, dan zou ik moeten zeggen: er is geen Duitse natie meer, Duitsland wordt veroverd en te gronde gericht. Alleen een boerenopstand en het bankroet der bourgeoisie kan Duitsland redden."

In 1871, toen niet alleen de Commune van Parijs in bloed

was ondergegaan, maar Duitse boeren Bismarck's imperialistische politiek hadden doen slagen, verloor Bakoenin weliswaar deze hoop op Duits verzet. Geen revolutie scheen mogelijk te zijn. Ofschoon in onverbiddelijke strijd verwikkeld met Marx, gaf hij toe, in 1848 gedwaald te hebben. „In het jaar 1848 liepen onze meningen uiteen. Verdoofd door de revolutionnaire bewegingen heb ik mij toen veel meer door de negatieve dan door de positieve zijden dezer omwentelingen laten meesleuren. Maar in één opzicht had ik gelijk tegenover hem. Als Slaaf wilde ik de bevrijding der Slavische stamgenoten van het Duitse juk. Marx echter, als Duits patriot, wilde toen evenals nu nog, het recht der Slaven op bevrijding van dit Duitse juk niet erkennen en hij meende toen, evenals nu, dat de Duitsers geroepen zijn, hen te beschaven, dat wil zeggen, hen vrijwillig of met geweld te germaniseren."

In zijn „Oproep tot de Slaven" had Bakoenin niet slechts het Pruisische en Oostenrijkse „Deutschtum" aangeklaagd, maar evenzo had hij de Duitse democraten, die in de machteloze grondwetgevende vergadering van Frankfurt bijeen waren, beschuldigd van brutale aanspraken op heerschappij. „Deze samenscholing, die tot spot van heel Europa is geworden en ons Slaven zou willen germaniseren". Doch Marx, des te vuriger Duitser, naarmate hij zijn Jood-zijn wilde uitwissen, beschouwde de Duitse eenheid en haar macht als een voorwaarde tot Europese cultuur.

In Bakoenin leefde de Slavische drift der revolutie, dier omwenteling, welke in zijn romantische verbeelding over de onmetelijke Russische steppe in haar mateloze kracht Europa zou bereiken en overstromen. Zijn vriend Reichel schreef het hem later:

„Mensen als jij groeien in de orkaan, en rijpen beter in storm dan in zonneschijn. . ."

„De volkomen verwoesting van het Oostenrijkse keizerrijk, dat is mijn laatste woord. En daarna, zegepralend, komt de Slavische federatie: de enige toekomst voor Rusland, de Oekraine, Polen en alle Slavische volkeren . . .”

BAKOENIN

VIERDE HOOFDSTUK / HET WIJKENDE LICHT

I

RICHARD WAGNER

Ondanks zijn tegenslagen geloofde Bakoenin niet, dat het lot tegen hem samenzwoer. Integendeel vertrouwde hij, gesterkt door de vervolgingen en de laster die slechts bewezen, hoe gevaarlijk men hem achtte, meer dan ooit op zijn goede gesternte. Hij stond nu in het middelpunt van de gespannen aandacht van allen, die de revolutie liefhadden of haatten. Zijn verbanning uit Saksen had hetzelfde gevolg gehad als zijn uitzetting uit Parijs, nog slechts een jaar voordien. Er was een bewogen interpellatie gevolgd in het Saksische parlement, waarin alle leden, die hun verbolgenheid over de reactie poogden te uiten, de regering hadden aangevallen over haar vrees-vertolkende maatregelen en haar dienstbaarheid jegens de tsaar. Elders mocht de revolutionnaire drift uitgewoed schijnen, in Saksen schiep zij een sfeer van onrust en onlust. De regering had, om een nederlaag te ontgaan, zij het niet-officieel, toezegging gedaan, dat zij Bakoenin niet wederom uit het land zou weren, indien hij zonder haar toestemming terugkeerde. De sympathie voor een van alle rechten beroofde, verarmde, door de tsaar opgejaagde edelman was te groot, dan dat de ministers haar geheel konden verwaarlozen. En Ruge, die Bakoenin op de hoogte hield, liet niet na, hem daarvan te verwittigen.

De dag voor oudejaar van het jaar 1848 overschreed Michael de Saksische grenzen. Hij verbleef in een bescheiden herberg, bij enkele Tsjechische studenten, bij de Pool Andrzejkowicz, die zijn „Oproep tot de Slaven" zou vertalen, leefde in het verborgene van giften zijner vrienden en van wat geld, dat Reichel hem uit Parijs toezond. In Leipzig waren Tsjechen en Polen genoeg, en zij schenen bereid, een revolutionnaire bond met hem te vor-

men. Tsjechen en Slovaken hadden in hun verboden blaadjes Bakoenin's „Oproep" vertaald, en de jongeren, met wie hij kort voor de Praagse opstand een geheime club had gevormd, herinnerden zich hem vol trots en dankbaarheid. Gustaaf Straka, die in Leipzig studeerde, begaf zich naar Praag, en verzocht aan twee uitgevers van nationale bladen, met Bakoenin samen te werken. Alleen Arnold kwam. In de herberg „De gouden Haan" vergaderden zij vier en twintig uur. Behalve Tsjechische en Poolse vrienden waren er twee Duitse democraten, die poogden, de aanwezige Slaven over te halen tot het vormen van een Duits-Slavische unie. Bakoenin vond het een stompzinnig voorstel, vooral toen zij een congres wilden bijeenroepen. Alleen illegale arbeid kon slagen, en eerst toen de anderen waren heengegaan, trachtte hij Arnold te overtuigen van de noodzaak, een net van geheime verenigingen door alle Slavische landen te weven.

„Wij moeten drie verenigingen scheppen, onder drie verschillende namen, één voor de burgers, één voor de studenten en één voor de boeren, die in hun vorm moeten beantwoorden aan de behoeften van de klasse waarvoor zij zijn bestemd. Het aantal van hun leden moet sterk beperkt zijn, en zij moeten ervaren wezen, energiek, invloedrijk. Zij moeten gehoorzaamheid betrachten jegens een centraal comité van drie of vijf leden; jij, Arnold en ik zelf zullen de eerste twee zijn. De anderen zullen wij later kiezen. . ."

Arnold, moe en verveeld door de urenlange gesprekken, aanvaardde het plan zonder veel geestdrift. Daarna liet hij niets meer van zich horen. Tot de vrienden van „De gouden Haan" behoorde echter ook de uit Wenen afkomstige Poolse student Heimberger, die thans in Leipzig leerling was van het conservatorium. Hij dweepte met Beethoven, evenals Bakoenin, verloor zich in dromerijen, wanneer hij de harmonie der muziek verwerkelijkt wilde zien in de wereld.

„De roeping van de muziek is het, alle driften tot zwijgen te brengen en alle mensen tot broeders te maken. Wie leeft in de

kunst, hij kent geen vijanden meer, want hij heeft het contact hervonden met de grond der wereld. . ."

Toen hij Bakoenin vertelde, dat hij naar zijn ouders in Wenen zou terugkeren, vroeg Michael hem, te informeren naar Arnold, en in Praag enige dagen de reis te onderbreken. Heimberger's rapport was teleurstellend: Arnold deed niets. Bakoenin bezwoer hem, een andere kring van rebellen te vormen uit zijn Duitssprekende vrienden. De taak was voor de jonge student, hoe vurig ook aan de zaak van Bakoenin gehecht, te zwaar. Hij wekte Michael op, zelf naar Praag te komen. In Maart begaf deze zich naar Dresden, knipte zijn baard af, kocht een Engelse pas, schreef aan Straka, dat die hem moest volgen, en reisde naar de hoofdstad van Bohemen.

„Bohemen is rijp voor de revolutie, maar wat ontbreekt, zijn de geheime leiders. Arnold wantrouwt Heimberger, Sabina en zijn aanhang van bourgeois wantrouwen Arnold. De Praagse democraten zijn grote kletskousen, en zij voelen meer voor ijdel gezwets dan voor gevaarlijke ondernemingen. Half Praag weet, dat ik hier ben. De Oostenrijkse politie zit me op de hielen, en elke dag moet ik van kamer veranderen. Ik zal weldra deze stad moeten verlaten. Ik houd van Praag, zijn koningsburcht op de hoogten, zijn groene oevers van de Moldau, zijn eeuwenoude bruggen. Wat een verleden, van vrijheid en van strijd! En nu te zien, hoe niemand bereid is, om het smeulend vuur van de revolutie aan te wakkeren en ondergronds de mijnen te leggen, die als zij ontploffen, heel Europa het sein kunnen geven, om de strijd tegen de tyrannen onbarmhartig te voeren. . ."

Toen hij moedeloos en machteloos Praag verliet, besloot Bakoenin eerst Dresden aan te doen. Hij zocht er onderdak bij August Röckel, die Heimberger had aanbevolen als een betrouwbaar democraat. Röckel had de muziek lief. Hij was leider geweest van de staatsopera, maar ontslagen om zijn politieke opvattingen. Nu gaf hij een weekblaadje uit, het „Volksblatt". Röckel was geestdriftig gestemd. Zeker, zonder een opstand der

Slaven, zonder revolutie in Rusland, kon Europa niet worden bevrijd. Marx mocht dan al de heerschappij der Duitsers over de Slaven verdedigen, Röckel deelde dat standpunt niet. Hij dweepte met de Slavische muziek. Zijn jonge vrienden waren het daarin met hem eens. Hij zou Richard Wagner uitnodigen, een der leiders van de staatsopera...

Toen Wagner kwam, was Bakoenin ontroerd door diens liefde voor Beethoven. Michael verdiepte zich in zijn verleden. Slechts twee herinneringen wekten nu nog een gevoel van diepe genieting: Premoekjino en Beethoven. Hij vertelde Richard Wagner alle intieme bijzonderheden van zijn leven, zijn huis, zijn zusters, zijn broers.

„Op de eerste April zal ik de negende van Beethoven dirigeren," antwoordde Wagner. Het was een uitnodiging voor Bakoenin, om tegenwoordig te zijn.

Op de grote avond zelf leek het Bakoenin, of hij verzonk in een hogere werkelijkheid, welke zijn hart overspoelde en zijn denken uitwiste. Dit was de extase, dit was eenwording, dit was zichzelf verliezen: groter lust dan paring tussen man en vrouw, want hier zonk de man in de armen van de eeuwigheid en dronk aan haar borsten.

Toen hij na de voorstelling uit zijn verdoving ontwaakte, snelde hij naar het toneel, en achter de coulissen omhelsde hij Wagner.

„Als alle muziek die ooit is geschreven, zou vergaan in de ineenstorting der wereld, dan moeten wij bereid zijn ons leven te geven, om deze symphonie te redden."

Bakoenin werd een getrouwe gast ten huize van Wagner. Hij vroeg hem herhaaldelijk, de ouverture te spelen van zijn „Vliegende Holländer", die hij verwonderlijk fijn noemde. Als hij bleef eten, verslond hij vlees en worst en dronk brandewijn, zonder dat hij ophield intussen te redeneren over de muziek en de revolutie.

„De grote revolutionnairen moeten kunstenaars zijn. Kunst

maakt rebéls. Wat heeft de kunstenaar te maken met de burger? Laat die worst maken. Wij leven voor de schoonheid en de strijd."

Toen hij op een avond was vertrokken, zeide Wagner tot Minna, zijn vrouw:

„Bakoenin heeft me nog meer bewust gemaakt van de weg, die ik moet bewandelen. Inderdaad: de negende symphonie van Beethoven is een opstandig drama, en het koor aan het einde is het dóórbreken van de menselijke stem, die in de hele symphonie verborgen jubelt en klaagt. Ik wil geen opera's schrijven, maar drama's. Toen ik Rienzi componeerde, was ik me nog niet voldoende bewust van de noodzaak der muziek, de revolutie te dienen. Waarom heeft Rienzi mij aangetrokken? En Heine? Omdat zij de maatschappij verachtten. Wat begrijpen burgers van mijn Tannhäuser, mijn Parsifal of mijn Lohengrin? Voor hen zal ik ze niet schrijven. Nooit zullen zij die begrijpen. De maatschappij bederft de mens tot in de kern. Maar Bakoenin, die is kolossaal, onaangetast door de cultuur, primitief, uitbundig, oersterk. Hij stelt geen belang in intellectuelen. Wat hij zoekt, zijn mensen met onuitgebluste energie. Hij redeneert als Socrates, zonder systeem, maar zo, dat hij ieder de waardeloosheid laat voelen van wat hij geloofde dat waar was. Als hij hier op de divan zit, dan is hij slechts op zijn gemak, als hij met een menigte van gasten kan praten over de revolutie. En dan heeft hij altijd gelijk. Niemand zegeviert over hem, want hij heeft het geloof van een barbaar, van een natuurmens. En de drift overwint altijd de rede. . ."

II

DRESDEN IN VLAMMEN

Bakoenin vertoefde langer in Dresden dan hij had bedoeld. Nu eens bij Röckel, dan bij Wagner, verloren in de muziek. Soms

bij Wittig, die de „Dresdener Zeitung" uitgaf, of bij Andrzejkowicz, die zijn „Oproep tot de Slaven" in het Pools had vertaald. Met zijn Engelse paspoort en zonder baard ontkwam hij aan de waakzaamheid van de politie. Nu eens zag men hem in de kleine, berookte café's, waar democraten en revolutionnairen pleegden samen te komen, dan in de salons van een Poolse gravin. Enkele malen leende hij geld, om aan Straka te zenden, die in Praag geheime organisaties moest stichten. Twee jonge Polen, uit Galicië op weg naar Parijs, koeriers der Poolse democraten, vroeg hij, in Parijs allen op te wekken, naar Dresden geld te zenden, officieren, politici, opdat zij de revolutie in Bohemen konden bevorderen. Uit Praag kwam Heimberger terug, om rapport uit te brengen van de pogingen van Straka en Jozef Fric, die nu de belangrijkste geheime studentenclub hadden gevormd voor de bevrijding der Tsjechen. De bourgeoisie bleef nog onwillig en koel, maar het volk gloeide voor de zaak der bevrijding.

Intussen werd Bakoenin's kring van vrienden groter. In de „Dresdener Zeitung" waarschuwde hij de Slaven ervoor, enige hulp te verlenen aan de Russen, die de Oostenrijkers bijstonden in het onderdrukken der Hongaren. Hij schreef over Rusland en predikte de noodzaak van de val van de tsaar. Op de eerste Mei ontmoette hij bij Wittig een groep Duitse democraten, die de nationale vergadering te Frankfurt hadden bijgewoond. Hij wilde met hen spreken over het samengaan van Duitsers en Slaven, dat hem nu meer mogelijk leek dan voorheen.

Toen, op de derde Mei, weerklonken er onverwachts schoten in de straten van Dresden zelf. De hooggestegen vloed der ontevredenheid brak door de dijken van het behoud. De democraten hadden gewild, dat de te Frankfurt ontworpen grondwet zou worden ingevoerd in Saksen. De koning verwierp deze gedachte met hooghartige weerzin. Het parlement aanvaardde de grondwet. De koning ontbond de Landdag. Het was onrustig geworden: de schutterij morde en kwam in haar kazernes bijeen. Toen, onverwachts, kwam de botsing met het leger. Na de eerste schoten

verrezen de barricaden, arbeiders en kleine burgers voegden zich bij de schutters. Zij poogden het arsenaal te veroveren; de troepen doodden vijftien mensen uit de saamgestroomde menigte. Vuur schoot uit de geweerlopen, vlammen laaiden uit het volk. Nu lag Dresden als bij toverslag vol barricaden, de koning vluchtte met zijn gezin naar de vesting Königstein. De volgende dag stonden op het balkon van het stadhuis van Dresden drie mannen, die de vorst vervallen verklaarden van zijn troon en de voorlopige regering vormden der republiek. Burgers en arbeiders waren in het bezit der stad. Wat te doen?

Bakoenin was overrompeld door de geestdrift der massa. Hij kende de leden der voorlopige regering nauwelijks, en verachtte hun Pan-Germaanse gematigdheid, zoals hij de Frankfürter grondwet schouderophalend bejegende. Doch op zijn tocht door Dresden greep de revolutie hem. Hij ontmoette Richard Wagner, en beiden begaven zich naar het stadhuis, waar een der leden van de voorlopige regering de menigte toesprak. De massa electriseerde de spreker. Wat Bakoenin miste, was het klare bevel van de revolutionnaire leider.

Met Wagner drong hij door de menigte heen het stadhuis binnen. Hij stond tegenover drie mannen, Duitse democraten, van wie hij er één kende.

„De toestand is duidelijk. De koning van Saksen heeft geen troepen genoeg. Hij heeft hulp gevraagd aan de Pruisen. Die zullen komen. Tegen hen baten geen redevoeringen. Alleen kanonnen en geweren. Organiseer alle krachten, mobiliseer de mannen. . ."

De leiders lieten Heinze roepen, die de schutters commandeerde. Het was een povere generaal in een opstand.

„Jullie Duitsers kunnen geen revolutie leiden. De enigen, die ervaring hebben, zijn de Polen. Met hen zullen wij een plan kunnen maken. Zorgen jullie voor soldaten en wapens. . ."

Gezaghebbend en dwingend waren Bakoenin's woorden. Er kon geen twijfel bestaan: deze man was toegewijd aan de revo-

lutie, die hij zijn ganse leven had gepredikt. Hij had gelijk: geen woorden, alleen kanonnen zouden beslissen.

De volgende dag, de vijfde Mei, keerde Bakoenin terug. Hij was vergezeld van Heltman, een Pools officier, en van Kryzanowski. Met hun drieën zetten zij zich aan een machtige antieke tafel van het oude stadhuis, ontplooiden de kaart van Dresden, en maakten hun plannen. Het was meer dan tijd. De Pruisen stonden reeds aan de poorten der stad. Alleen de opgebroken wegen en rails vertraagden hun aanval. Bakoenin maakte een plan voor de plaatsing der kanonnen van de schutterij, voor de bewapening van de barricaden, die het meest verdedigd moesten worden. Maar Heinze wilde er niets van weten.

Die nacht vertoefden Bakoenin en Wagner in het stadhuis. Zij voelden zich niet verslagen, in het gevaar groeide eerder nog hun eigenwaarde. Het bedreigde leven was nimmer, aldus kwam het hun voor, zo rijk en vol van spanning geweest, als nu. Wagner had een artikel geschreven, dat bestemd was voor Röckels „Volksblatt".

„Toen ik me bezig hield met de „Ring der Nibelungen", begreep ik plotseling, wat deze sage beduidde: de vloek van het goud. Maar nu kan geen kunstwerk ontstaan, wij kunnen het alleen voorbereiden, wij revolutionnairen, door alles te vernietigen en neer te slaan, wat waard is onder te gaan."

„Wat is waard, onder te gaan?" vroeg Michael. „Indien wij de Madonna van Rafael en de schilderijen van Murrillo op de barricaden zetten, zullen de Pruisen misschien niet schieten. Maar als zij het wel doen? Wat moet er zegevieren, de schoonheid of de revolutie? De negende symphonie wilde ik redden. Ik dacht: wat zal de mensheid zijn zonder haar?"

„Och, waarom zouden wij niet proberen, zowel het schone als de revolutie te redden? De Pruisen zullen schieten, al is het op het hart van de Madonna zelf. Wat wij moeten vernietigen, dat is de heerschappij van de een over de ander. . ."

En hij las het artikel voor, dat hij Röckel zou aanbieden.

„De eigen wil zij heer over de mensen, de eigen lust zijn wet, de eigen kracht zijn eigendom, want heilig is alleen de vrije mens, en niets hogers is er dan hij. Vernielen wil ik de bestaande orde, welke de ene mensheid in vijandelijke volkeren, in machtigen en zwakken, in rechthebbenden en rechtelozen, in armen en rijken verdeelt, en ze allen ongelukkig maakt. . ."

Bakoenin luisterde vol gespannen aandacht.

„De Grieken, zij waren democraten. De christelijke kerk echter heeft het absolutisme mee gebracht. Het theater der Grieken was hun gemeente, waar zij uitdrukking gaven aan wat in het ganse volk leefde. Nu is kunst een industrie geworden der burgers. Nu staat zij in dienst van het geld. Ons doel is eerst de sterke en schone mens. De revolutie geve hem de kracht, de kunst de schoonheid."

„Je hebt gelijk, dat de kunstenaar de vrije mens is. Maar wil hij waarlijk vrij zijn, ook economisch, dan moet de eigendom verdwijnen, dan moet de schepper van het schone vrij zijn van zorgen."

„Daarom moet het theater worden gesocialiseerd. De Grieken wisten, welke kunst gemeenschap vertolkte. Zij schiepen het koor op het toneel, de vreugde van het samenzijn, van het spel, van het genot dat de naaktheid biedt. Hoe jammerlijk heeft het Christendom het mensenbestaan gemaakt, dat zonder de genade zogenaamd nietswaardig zou zijn en verachtelijk. Alleen indien de armen moeten worden afgeleid, wordt hun het spel gegeven. Toen Cavaignac in Parijs de revolutie had neergeslagen, opende hij de theaters voor de werklozen en hongerenden. Daarvoor werd de kunst misbruikt. Alsof zij niet moet ontspruiten aan een wereld, die een bron is van genot. Zij zal eerst op de schouders van onze grote sociale bewegingen tot waarde komen. Daarmee heeft zij haar doel gemeen, en beide kunnen het bereiken, door elkaar te erkennen. Dat doel is: de sterke en schone mens."

„Schrijf daarover, Richard. Wat jij mij zegt, dat zul je de mensheid duidelijk maken. Jij kunt het, want je muziek zal allen

overtuigen, die nog aan je woorden mochten twijfelen."

In de morgen vervlogen de dromen. De twee Poolse officieren vulden valse paspoorten in en namen afscheid. Alles was volgens hen verloren. De leiders der voorlopige regering waren in de nacht verdwenen. Bakoenin besloot de barricaden te bezoeken, om de mannen moed in te spreken. Maar Wagner bleef in het stadhuis. Michael hield het moreel der rebellen hoog. Hier vuurde hij aan, daar uitte hij zijn medeleven, ginds hielp hij met practische raad. Aan de rand der stad bleek hem, dat een der leden van de voorlopige regering niet was gedeserteerd, doch trouw op zijn post was. Het was Heubner. Hij had zijn plaats ingenomen bij de mannen op de barricaden, die hij zelf daar had geplaatst.

„Indien ik alleen hier blijven zou voor hem, zou het gerechtvaardigd zijn," dacht Bakoenin. „Hij is een man. Ook indien alle burgers van Dresden me zouden verraden, zal deze ene waard zijn, dat ik trouw blijf, zoals hij zelf is. En de bevrijding zal komen. Het Russische volk zal het spoedig moede zijn, zich tot knecht te laten vernederen, een werktuig te zijn van een vloekwaardige politiek. Polen is nog altijd een doorn in het vlees van de tsaar. Aan het mishandelde Polen zal het Russische despotisme doodbloeden. In Moskou zal uit een zee van bloed en vuur hoog en heerlijk het gesternte der revolutie opstijgen, die een leidende ster voor het heil van de hele bevrijde mensheid zal worden. De geest van de nieuwe tijd werkt in de storm. De Slaven moeten vuur worden: de bliksemende donderwolk der bevrijdende revolutie."

En zo sprak hij tot zijn metgezellen op de barricaden, die hij moed gaf door hun de hulp toe te zeggen van de millioenen die zouden opstaan.

III

HET PUIN DER ILLUSIE

Bakoenin sliep niet, dronk niet, at niet, rookte zelfs niet. Hij was slechts de genius van het verzet. Op de zesde Mei staken de rebellen de opera in brand, en het vuur verbreidde zich als een beschermend gordijn. Uit meer dan honderd barricades hadden Bakoenin en Heubner een slaglinie gevormd. Dwars door de huizen heen waren de straattroepen verbonden, muren waren weggebroken, voor alle vensters lagen de schutters. Slechts langzaam rukten de Pruisen op. Richard Wagner had de stad verlaten. Twee dagen en nachten duurden nog de felle gevechten voort. Op de ochtend van de achtste Mei brandden drie huizen in de Zwingerstrasse als vlammende toortsen. Nog eenmaal klonken de klokken, die de eerste dag door Wagner geluid waren. Toen verstomde het geknetter van de met pek en olie overgoten gebouwen, het doffe knallen der musketten. De strijd was verloren. Er werd geen kwartier gegeven. Rood zag de Elbe van het bloed der gewonde opstandelingen, die in de rivier werden geworpen. Heinze ontkwam aan de slachting, doordat hij reeds was gevangen genomen. Een ogenblik dachten Heubner en Bakoenin er aan, zichzelf met het Stadhuis in de lucht te laten vliegen, maar tijd noch kruit was hun gelaten.

Des morgens vroeg, de negende Mei, weken de overlevenden uit naar Freiberg. Onderweg ontmoetten zij Wagner, die met Bakoenin en Heubner mee trok. Bakoenin besloot een tweede poging tot opstand te wagen in Chemnitz. In Freiberg, waar de mannen de woning van Heubner bereikten, sprak deze van het nutteloze van verder verzet. Er was geen voorlopige regering meer. In naam van wie kon men de arbeiders van Chemnitz oproepen? Bakoenin wees met een minachtend gebaar dit argument af. De revolutie behoefde geen regeringen. Hij droeg de zegels van het voorlopig bewind in zijn zak. Maar elke daad werd be-

zegeld doordat de omwenteling zichzelf rechtvaardigde en geen bekrachtiging behoefde. Zij wás geen recht, zij schiep het recht.

Zo begaven zij zich naar Chemnitz. Richard Wagner verliet de anderen onderweg, om zich met zijn vrouw in veiligheid te stellen in Weimar, ten huize van Liszt. Misschien was Liszt een onaangenaam mens, maar zijn dochter Cosima had Wagner in Parijs ontmoet, en hij vond haar charmant. Bakoenin weigerde hem te volgen. Hij bezat nog dertien daalders, en een schat aan documenten en brieven, die in veiligheid moesten worden gesteld. In Chemnitz...

Geen woord van opstandig protest werd in Chemnitz gehoord. Geen bijeenkomst kon worden samengeroepen. Geen vrienden kon men bereiken. Dodelijk vermoeid vielen Bakoenin en Heubner neer op de bedden van een herberg, uitgeput en gelaten. Zelfs de kracht ontbrak hun, om wanhopig te zijn.

In de nacht werden zij gearresteerd. Zij verzetten zich niet; ze waren te moe.

IV

IN KETENEN

In de oude gevangenis van Dresden, waarheen de rebellen waren vervoerd, werden cellen en zalen gevuld met de overwonnenen. Zo talrijk waren zij, dat afzondering onmogelijk bleek. Aan het einde der maand werden zij daarom voor een deel overgebracht naar de cavallerie-kazernen. Toen ook daar de kans op ontvluchting en op contact met de buitenwereld te groot werd geacht, besloot de Saksische regering de leiders, van wie ook Röckel was gearresteerd, over te brengen naar de vesting Königstein. De vertrekken waren hier verlicht en verwarmd. Eén maal per dag werden de gevangenen, geketend aan twee soldaten, rondgeleid langs de wallen om wat frisse lucht te genieten. Zij mochten roken en lezen. De behandeling was menselijker, dan Bakoe-

nin ooit nadien in gevangenschap zou ondervinden. Het was hem zelfs toegestaan, brieven te schrijven en te ontvangen. Waren zij niet zijn geestelijk galgenmaal?

Door Europa had zich snel de mare verspreid, dat de man, die drie dagen de ongekroonde koning van Saksen was geweest en voor wie de vorst zelf was gevlucht, in Königstein zat opgesloten. Matilda en Adolf Reichel schreven hem en zonden hem wat geld. Alexander Herzen zocht contact met zijn advocaat, Franz Otto, opdat deze aan Bakoenin boeken en sigaren zou verschaffen. De Herweghs vergaten hem niet, en Emma stuurde hartelijke brieven. Vrienden uit Koethen en Leipzig, die onbekend wensten te blijven, zonden aan zijn advocaat geld voor hem. Hij studeerde Engels en wiskunde. Bij Shakespeare's „Romeo en Julia" plaatste hij aantekeningen, de Don Quichot verschafte hem de uren van verstrooiing, welke de wijze Cervantes de mensheid had willen bereiden, en bracht hem in de herinnering terug de beschouwingen van Toergénjew. Nooit had hij dit boek van de dolende ridder der droevige figuur met meer sympathie en begrip gelezen. Hij bestudeerde voorts de geschiedenis van Frankrijk, uit de werken van Thiers, Lamartine en Guizot.

Elk kwartier sloeg de vestingklok, maar zijn gedachten vloeiden als tijdloos voort. Geen enkel vast punt scheen hem meer te blijven, dan die tartend regelmatige klok. Wat geschiedde om hem, wat gebeurde er in de wereld? Kranten waren hem ontzegd. De enige ontspanning bestond in het verhoor door de commissie van onderzoek, welke hem alle onloochenbare getuigenissen voorlegde van zijn aandeel in de opstand, maar voor wie hij alle namen van personen verborgen hield, die hij door zwijgzaamheid kon redden. In October was de instructie gesloten. Bakoenin verkreeg drie weken voor zijn verdediging. Zij interesseerde hem nauwelijks, hij was niet in staat zich te concentreren. Men verlengde de toegestane tijd met twee weken. Toen ontwierp zijn advocaat zelf een verweer. Wat kon hij ontkennen? Hij voerde slechts aan, dat Bakoenin geen Saksisch onderdaan was, niet

schuldig kon zijn aan verraad aan een zaak, die de zijne niet was, omdat hij nimmer plichten zou hebben gehad jegens staat en koning. Doch het proces was hopeloos. Op de veertiende Januari 1850 werden Bakoenin, Heubner en Röckel ter dood ver oordeeld.

Zij gingen in beroep. Ditmaal schreef Bakoenin een verdediging, die niet anders was dan een autobiografie, en een beschouwing over de tyrannie van de Russische tsaar en de Oostenrijkse keizer, over de komende revolutie in Rusland en het uiteenvallen van Oostenrijk. Hij verloochende niets, en bleef trouw aan zijn roeping. Wederom poogde zijn advocaat gronden aan te voeren voor een lichter straf. Op de zesde April werd het doodvonnis bevestigd.

De veroordeelde had met het leven afgerekend. Zijn advocaat had getracht hem te overtuigen, dat het doodvonnis niet zou worden voltrokken. In deze jaren van revolutie had geen Duits vorst het gewaagd, een politiek gevangene, ondanks de veroordelingen, ter dood te doen brengen. Maar Bakoenin vreesde veel erger: zijn uitlevering aan Rusland. Hij verkoos de dood boven gevangenschap voor het leven, boven het gekooid zijn achter de ijzeren staven, en vooral boven de martelingen van een Russische cel of de dwangarbeid in Siberië.

Er kwamen tal van brieven van vrienden, die hem moed inspraken. Matilda Reichel vergat hem niet. Ze schreef hem, dat zij alle leed met hem in de geest had gedeeld, en dat hoewel zij was gehuwd, zij hem trouw bleef in ongeschokte vriendschap. In April poogde zij bij hem te worden toegelaten, en zij weende, toen het haar werd geweigerd, Michael nog eenmaal te zien. Johanna Pescantini zond hem een Nieuw Testament en gedichten van Byron, tijdschriften, een pijp en tabak. Hij was dankbaar, maar behoefde deze troost nauwelijks. Ze kon hem met de dood niet méér verzoenen, dan hij reeds verzoend was, noch zijn angst voor uitlevering aan de tsaar wegvagen.

Weldra waren bij de Saksische regering twee verzoeken bin-

nen gekomen tot uitlevering van Bakoenin: van de Russische en Oostenrijkse gezanten. Deze dringende vertogen waren den Saksers niet onaangenaam, want zij konden daardoor ervan worden ontheven, Bakoenin ter dood te brengen of hem levenslang op te sluiten. Hij was in Rusland reeds bij verstek veroordeeld. Maar zijn werkzaamheden hadden de laatste jaren meer Oostenrijk dan Rusland bedreigd, en de tsaar erkende dit. Zo bleef slechts het Oostenrijkse verzoek, dat was gegrond op het aandeel van Bakoenin in de opstand van Praag.

V

UITGELEVERD

Michael wist van dit alles niets. Toen hij in de nacht van twaalf op dertien Juni werd gewekt, en hem werd bevolen zich te kleden, dacht hij, dat hij in de morgenschemering zou worden gefusilleerd. In een gesloten rijtuig werd hij weggevoerd, zonder enig bezit. Niet anders meende hij, dan dat zijn leven ten einde was. Doch toen het rijtuig stil stond, werd hij aan de grens uitgeleverd aan de Oostenrijkse autoriteiten. Op de avond van de veertiende Juni kwam hij aan in de koningsburcht, die hij eens zo had bewonderd, het Hradcin op de top van Praags hoogste heuvel, in het oude klooster van Sint George, nu tot gevangenis ingericht. Hij vernam er, dat ook Arnold en Straka in de cellen gevangen zaten. Door het getraliede venster zag hij in de oude kloostertuin een schildwacht waken, doch weldra werd ook dit uitzicht hem benomen en brachten de vreesachtige kerkervoogden zelfs een rooster aan in de schoorsteen. Indien de deur van zijn cel werd geopend, stonden zes gewapende soldaten voor hem. Elk kwartier bespiedde een van zijn wachters hem door het kijkgat. Geen advocaat stond hem bij, geen brief mocht hij schrijven of ontvangen. Kleding bezat hij niet, weken lang droeg hij hetzelfde hemd.

Toen ontfermde de auditeur-militair — want hij zou gedaagd worden voor het krijgsgerecht — zich over de Rus. Bakoenin zat in lompen in zijn cel, en aan Otto en Herwegh werd toegestaan, geld te zenden voor kleine aankopen. Herzen ontving toestemming, iets voor hem te doen. Negen maanden lang werd hij niet verhoord, niemand dan zijn grimmige wakers ontmoette hij, niets dan enkele wiskundeboeken mocht hij lezen. Hij was nauwelijks nog in leven. Dan, in Maart 1851, nadat hij reeds bijna twee jaar als een gekweld dier was opgesloten, werd hij verplaatst, zonder te weten, waarom. Vrees voor een poging der Tsjechische democraten, hem te bevrijden, leidden ertoe, dat hij werd overgebracht naar de vesting Olmütz in Moravië. Al deze maanden had de Oostenrijkse regering zorg gedragen, zijn handen te doen boeien. Soms was het hem, of het bloed uitbarstte uit zijn aderen, benauwdheid scheen hem te zullen verstikken, zijn zo onstuimige driften dreigden hem te verscheuren. Maar het lichaam bood weerstand aan de kwellingen die zijn geest onderging. Indien tandpijnen hem kwelden en zijn hoofd bonsde, poogde hij weg te dromen in de verbeeldingen, die hem eens zo lief waren geweest, en vele uren toefde hij in zijn dromen in Premoekjino, het verloren paradijs.

In Olmütz eindigde de verschrikking niet. Hij werd vastgeketend aan de muur van zijn cel. Op dat ogenblik echter deed de Russische ambassadeur te Weenen een belangrijke stap en stelde zich op de hoogte, in hoeverre Bakoenin reeds was berecht, omdat hij het verzoek moest overbrengen van zijn regering, hem uit te leveren, zodra zijn proces in Oostenrijk zou zijn beëindigd. De militaire autoriteiten herinnerden zich toen eerst weer Bakoenin's bestaan. In April werd hij intensief ondervraagd. Zijn verdediging was tot mislukking gedoemd. Zovele getuigenverklaringen pleitten tegen hem, zijn „Oproep aan de Slaven" was zo welsprekend, dat zijn streven naar de vernietiging van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie door een revolutie niet kon worden geloochend. Zijn enige wens was nog, een koffer met

kleren en boeken uit Saksen te mogen ontvangen, voordat het vonnis zou worden geveld.

De auditeur-militair besloot zijn rapport der verhoren als volgt:

„In de loop van het hangende onderzoek heeft Michael Bakoenin herhaaldelijk verklaard:

1. Dat hij na zijn uitlevering aan de Oostenrijkse autoriteiten het vaste besluit nam, geen verklaringen af te leggen en niet te antwoorden op vragen; dat alleen de houding door de auditeur jegens hem aangenomen hem er toe heeft gebracht, getuigenis af te leggen, en dat, indien de auditeur door een andere zou worden vervangen, hij geen verdere verklaringen zou doen.
2. Dat hij zich bewust is, dat dwangmaatregelen tegen hem genomen kunnen worden, maar dat toepassing daarvan alleen tot gevolg zal hebben, dat hij geheel zal zwijgen.

In het algemeen heeft hij zich moedig en beslist gedragen, maar met volkomen welvoeglijkheid."

VI

DE GREEP VAN DE TSAAR

Na twee jaar van opsluiting, begon Bakoenin pijn te lijden. Hij at nog geregeld, maar zijn weerstand verminderde. Hoewel hij wiskundeboeken vroeg ter verstrooiing, stortte hij geleidelijk in, vocht niet meer, zweeg. Als een zieke, uit de hemel gevallen adelaar dook hij ineen. Slechts zijn ketenen, die hem aan de muur bonden, beletten hem, zich uit te strekken om te sterven. Op de vijftiende Mei 1951 velde het militaire hof vonnis. Bakoenin werd veroordeeld, wegens hoogverraad, tot de dood door de strop. Doch nog die dag werd het vonnis gewijzigd, opdat Bakoenin kon worden uitgeleverd, in levenslange gevangenisstraf. Een vriendelijk gebaar van de Oostenrijkse opperbevelhebber

tegenover de Russische tsaar. Dezelfde avond nog werd de gevangene onder strenge bewaking en zwaar geketend naar de Russische grens vervoerd. In de nacht van zestien op zeventien Mei namen zes Russische gendarmes en twintig kozakken hem ten Noorden van Krakau over van de Oostenrijkers. Dezen ontdeden zijn handen van de boeien, opdat de Russen hem op hun wijze konden verhinderen te vluchten.

Bakoenin was opgeleefd uit zijn lijdzame, verziekelijkte eenzaamheid. Hoewel hij koorts had, ja wellicht juist daardoor, sprak hij. Voor het eerst na elf jaar betrad hij de bodem van zijn vaderland. Zijn vermoeide ernst had plaats gemaakt voor galgenhumor.

„Wel, jongens, het doet goed weer in het vaderland terug te zijn. Al is het maar om te sterven."

„Het spreken is verboden."

De gevangene gedroeg zich volgens de bevelvoerende officier tegen de verwachting rustig en beleefd, en noch de kozakken noch de gendarmes kwelden hem. Het duurde een week, voor het convooi Sint Petersburg had bereikt. Op de drie en twintigste Mei — naar de Russische tijdrekening de elfde — werd Michael Bakoenin ingesloten in een cel van de Peter- en Paulsvesting.

De man, die lang een zinnebeeld en een mythe was geweest, die de laatste jaren aanleiding had gegeven tot wilde geruchten, over wiens twee gevangenisjaren de kranten nog zonder ophouden nieuws brachten, anecdotes van heldhaftigheid en trouw aan kameraden en ideeën, de reus wiens oersterke lijf geen minder robuste geest herbergde, hij leefde, begraven in zijn cel, alleen in de verblekende herinnering van wie hem hadden gekend. Uit het rijk der rebellen was hij geschrapt. Slechts zijn schim verontrustte of vertederde nog zijn vijanden of vrienden. De gestalte van Michael Bakoenin trad in de schemering en verdween in de nacht.

VII

DE ANDEREN

Intussen zwermden uit Premoekjino de jongeren uit, het leven tegemoet, en zochten de oudere zusters vrede in een aristocratisch gezin. Warwara had zich met Djakow verzoend. Onttrokken aan de invloed van de onstuimige Michael, genezen van de wonde in haar hart, die de dood van Stankewitsj had veroorzaakt, verzadigd door haar buitenlandse reizen, berustte zij in haar huwelijk. Alexandra, eens aanbeden door Bjelinsky en Botkin, trouwde zedig een cavallerie-officier, aan wie zij vele kinderen schonk. Nicolaas had de dochter gehuwd van een rijke grondbezitter en beheerde zijn landgoed, dat dicht bij Premoekjino was gelegen. Ilja was herenboer geworden in Kazan, Paul, die Michael wel het meest had na gestaan, bekleedde een hoge post in de Krim. Doch Alexander had zich wild en ongedisciplineerd gedragen. Hij was niet minder intelligent dan Paul, die door Michael was ingewijd in de Hegeliaanse wijsbegeerte, en had zich toegelegd op de studie van de rechten, was hoogleraar geworden in Odessa. Doch een schandaal — hij reisde met de vrouw van een ander, in al te intieme verhouding — noodzaakte hem, zijn professoraat prijs te geven. Nu was hij verstrikt in de netten van Natalie Beyer. Zij was reeds een vrouw van vijf en dertig jaar, maar hartstochtelijk en onconventioneel. Haar samenleven met Alexander was een bewogen en ongestadig bestaan, rijk aan scènes, en haar hysterische, veeleisende en jaloerse aanhankelijkheid deed reeds de schaduwen vermoeden van een onvermijdelijke breuk. Haar zuster, Alexandra, een der jeugdvriendinnen der Bakoenins, was, jong nog, gestorven.

Alexis was thuis. En Tatjana, vervuld van haar zo dikwijls droeve herinneringen aan Toergénjew, doch vooral aan Michael, was ongehuwd gebleven. Hoewel zij Michael nog immer vereerde, en in hem, evenals in haar meisjesjaren, de ruggegraat

bleef zien van het huis, had zij haar erotische driften veredeld in een voorname zij het ietwat moede berusting en diepe vroomheid. Zij poogde de broers en zusters bijeen te houden, en te voorkomen, dat zij Michael zouden vergeten. Daar haar longen waren aangedaan, had zij vier jaar in de Krim moeten doorbrengen. Hier had zij kennis gemaakt met Serow, een musicus, die slachtoffer scheen van een gewetenloze maîtresse. Tatjana had medelijden met hem, en verbeeldde zich, dat zij hem lief had. Hij was haar onwaardig en scheidde, maar het deed haar minder leed dan de hooghartige afwijzing van Iwan Toergénjew.

Tatjana was vooral de vertrouwde van Paul en Alexis. Aan Paul schreef zij gaarne over het verleden.

„Mijn liefde voor Toergénjew past in geen enkele categorie. Noem het verdwazing, of wat je wilt. Ik was eenvoudig verliefd. En vóór ik me dat goed bewust was, beleefde ik heerlijke dagen, waaraan de herinnering nu nog me zeldzaam verkwikt. Ik leefde... Ik leefde met heel mijn hart en ziel, met elke ader, die klopte van hartstocht, en alles rond mij was anders geworden. Waarom zou ik zulk een liefde verloochenen? Zo gelukkig ben ik sindsdien nimmer geweest. Zal ik je zeggen, Paul, wat ik denk? Ik geloof dat er voor een vrouw geen groter geluk is, geen groter vreugde, dan zulk een liefde. Neen, niets op aarde, geen kennis noch wijsheid, kan haar vervangen. Overal en altijd zal ik het gemis er aan voelen. Mijn dorst naar geluk zal eeuwig onbevredigd blijven."

In het najaar van 1851 ontving haar vader een brief van graaf Orlow, adjudant van de tsaar, die berichtte, dat Zijne Majesteit had goedgevonden, dat Michael's vader en zijn zuster Tatjana hem een bezoek brachten in de Peter- en Paulsvesting. De schok was voor de oude man te heftig. Tatjana beefde van opwinding. Zij verzocht toestemming, om in de plaats van haar zieke vader haar broer Nicolaas te mogen vergezellen. Aan het einde van October kwamen beiden in Sint Petersburg aan. Zij hadden sinds elf jaar Michael niet gezien. De eerste ontmoeting

was een wrede verloochening van de herinnering der kinderjaren. Michael, nu reeds langer dan twee jaren gevangen, was bleek en zijn ietwat bol gelaat met de grijzende haren had de trekken van jeugdige fierheid uitgewist. Zijn mond was bijna tandeloos en ingevallen. Maar na de eerste minuten herkenden zij elkander door de sluier van het beeld der jeugdjaren, waarvan de geïdealiseerde dromen de werkelijkheid zo lang hadden vervangen. Het was niet geoorloofd te spreken over cel en straf. Slechts over de broers en zusters en ouders. Voor het eerst kwam Michael weer in contact met de zo veranderde wereld van Premoekjino.

Het bezoek was kort geweest, doch had tot gevolg gehad, dat toestemming werd gegeven tot correspondentie. Zijn moeder schreef hem een tedere brief, zijn vader schonk hem vergiffenis. Michael deed boete als berouwvolle verloren zoon, en zonder over zijn ideeën te spreken — die hij niet verloochende — betreurde hij het verdriet, dat zij zijn ouders hadden aangedaan. In de brieven was niets van de oude Michael noch van zijn ongebonden opstandigheid. Maar de censuur had ze licht alle kunnen onderscheppen, indien zij te onboetvaardig zouden zijn, en het enige geluk voor de gevangene in zijn vochtige en duistere cel was de herinnering aan Premoekjino.

Tatjana zond hem een nachthemd, met eekhoornbont afgezet, een broek en schoenen. Zij verkreeg zelfs vergunning, hem een kooitje te zenden met twee kanarievogels. In Juli 1852 bezocht zij hem alleen, in Februari 1854 samen met Paul. Zij bleven toen een week in Sint Petersburg en mochten Michael verscheidene malen zien, omdat diens gezondheidstoestand zeer slecht was. Hij leed aan gezwellen en aan scheurbuik, buikpijn en dysentrie, zware hoofdpijnen, kortademigheid en suizen in de oren. Hij schrok van zichzelf meer, dan zijn broer en zuster van het wrak, dat zij aanschouwden.

Toen gelukte het Michael, ongezien een op de bladen van een gescheurd boek geschreven brief aan Tatjana te doen toekomen.

„Nooit zul je begrijpen, wat het beduidt, jezelf levend begraven te weten, tot je zelf elk ogenblik van de dag of de nacht te zeggen: Ik ben een slaaf, ik ben uitgewist, tot levenslange onmacht veroordeeld. In je cel het gerucht te horen naderen van de komende strijd, die beslissen zal over de hoogste belangen der mensheid, en te zijn gedwongen werkeloos te zijn en te zwijgen. Rijk te wezen aan ideeën, waarvan sommige schoon waren, en geen enkele ervan te kunnen verwerkelijken. Liefde te voelen in je hart, ondanks deze uiterlijke verstening en niet in staat te zijn, haar aan iemand of iets te uiten. Je zelf vol te voelen van toewijding en heldhaftigheid jegens een heilige zaak, en al je geestdrift dan te zien breken tegen de vier kale muren, mijn enige getuigen en mijn enige vertrouwden...

„Dat is mijn leven... Maar zelfs dat is niets in vergelijking met een veel verschrikkelijker gedachte: van de waanzin die het voorbeschikte einde zal zijn van zulk een bestaan. Sluit het grootste genie op in zulk een gevangenis als de mijne, en je zult zien, hoe na enkele jaren een Napoleon stompzinnig zal worden en een Christus boosaardig. Wat mij betreft, die geen Napoleon en geen Christus ben, ik zal minder tijd nodig hebben te verdierlijken...

„Tatjana, red mij. Vijf jaren ben ik reeds begraven. Ben je vervallen in apathie en berusting, ben je christelijk geworden? Natuurlijk heb je iets voor me gedaan, en ben je afgeschrikt door je eerste nederlaag, en heb je alleen vertrouwen in God en in niets of niemand anders. Ik ben geen Christen en ik geloof niet in berusting...

„Vergeef het me. Ik ben een egoïst. Jij, mijn vertrouweling, jij zult niet inslapen. Jij bent zelf moe en ziek. Maar doe voor mij wat je kunt..."

VIII

VERBANNING

In Maart van datzelfde jaar werd Bakoenin overgebracht naar Schlüsselberg aan het Ladoga-meer. De oorlog dreigde, en de Russen vreesden een beschieting van Sint Petersburg door de Britse vloot. In December stierf Michael's vader, acht en tachtig jaar oud. Drie maanden later bezocht zijn moeder haar gevangen zoon. Zij was zo getroffen en geschokt door de toestand waarin hij verkeerde, dat zij de gelofte aflegde, de laatste jaren van haar leven te wijden aan zijn bevrijding. Misschien had Michael haar nooit lief gehad. Maar zij was zijn moeder.

Tsaar Nicolaas was in Februari 1855 overleden. De oorlog was in volle gang. De vijf broers van Michael waren allen officieren in het leger van tsaar Alexander, die Nicolaas was opgevolgd, Ekaterina Bakoenin, een nicht van Michael, had de ambulancedienst georganiseerd aan het front. Zij en Michael's moeder wendden zich nu tot het hof. Eerst opperde zij de mogelijkheid, dat Bakoenin Rusland zou helpen verdedigen naast zijn broers. Er volgde geen antwoord. Een tweede bede, om het Bakoenin mogelijk te maken, wat handenarbeid te verrichten in zijn cel, werd door de tsaar zelf afgewezen. Daarop wendde de moeder zich tot de adjudant van de vorst, prins Dolgoroekow, en zij beriep zich op haar trouw en die van al haar zoons, jegens de tsaar. Toen in November 1856 Alexis en Ekaterina Bakoenin de gevangene bezochten, vroeg Michael om vergif, teneinde zelfmoord te plegen. Alexis beloofde hem, nog een laatste poging tot zijn bevrijding te wagen en zou hem in een primitief geheimschrift waarschuwen, indien hij faalde.

Het was de moeder, die tenslotte slaagde. Heeft zij zich aan de voeten geworpen van de tsaar? De legende vermeldt het. In Februari 1857, toen Bakoenin bijna acht jaar eenzaam was op-

gesloten geweest, werd het hem veroorloofd, een verzoekschrift te richten tot de tsaar.

„Ik verlang nog slechts één ding: mijn laatste adem — want mijn leven zal nog slechts kort zijn — in vrijheid uit te blazen, nog eenmaal de heldere hemel te zien en de frisse weide, het huis te bezoeken van mijn vader, mijzelf te buigen over zijn graf, en mijn laatste dagen te wijden aan mijn moeder, die zich voor mij heeft uitgeput, en dan mij zelf een waardige dood voor te bereiden."

Op de een en twintigste Februari werd hem bekend gemaakt, dat hij de keuze had tot levenslange celstraf of verbanning naar Siberië. Hij aarzelde niet. Op weg naar Siberië werd het hem toegestaan, vier en twintig uur te vertoeven in Premoekjino voor het laatste afscheid.

Een kolonel en twee gendarmes vergezelden hem. Sinds zeventien jaar had hij zijn vaderhuis niet weergezien. Nog eenmaal waren alle broers en zusters vereend, zonder de ongelukkige Ljoebow die zo vroeg was gestorven. Toen zijn slede naderde in de harde sneeuw, doorsidderde allen een gevoel van diepe deernis. Zij dachten aan de dagen hunner jeugd, aan de trotse, krachtige, strijdvaardige held, die Michael voor hen was. Een oude, gebroken man strompelde nu over de drempel, nadat zijn bewakers hem voor een korte tijd de boeien hadden afgenomen van de gepijnigde handen. Een ogenblik bezwijmde hij. Toen zijn broers en zusters rond hem stonden, sprak hij niet. De rebel, die Europa in ademloze spanning had gehouden toen hij vooraan stond op de barricaden van Dresden, was een in moede afstomping vervallen wrak.

IX

DIMITRI ROEDIN

Kort nadat Michael was weggevoerd naar Siberië vernam Tat-